

Vigvári András:

**Régi és új világok harca –
egy beregi utca közösségtanulmánya***

ELTE Társadalomtudományi Kar

Témavezető:

Kovács Éva

* Jelen esettanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézet *Kint és bent: háromszoros* kutatás keretében készült (OTKA 73015 (2008-2011); Kint és bent – háromszor, kutatásvezető: Kovács Éva.) A tereplátogatásokra 2010. 06. 26. és 07. 01. között illetve 2011. 04. 08. és 10. között került sor. Az itt hivatkozott interjúkat és megfigyeléseket Kovács Éva, Balla László és Vigvári András készítették

Tartalom

1. 1. Bevezetőül	3
1.2. „Kisutca” és „Nagyutca” határán: az utca térbeni-társadalmi elhelyezkedése	4
2. Az átmenetiség közepén – az utca életvilágai	5
2.1. Összezáró őslakosság – közös múlttal a fennmaradásért	5
2. 1. 1. Parasztból munkások – az őslakos férfi életút jellemzői az utcában	6
2. 1. 2. Az emancipáció útjára lépve – az őslakos asszonysors	8
2. 1. 3. „Csak Naményba ne!” – az őslakos-gyerekek életstratégiái	10
2. 2. Múlt a jelenben – együtt a közös értékek alapján?	12
2. 2. 1. „Egye meg a föld?” – a háztáji gazdálkodás és paraszti struktúrák továbbélése, az önálló boldogulás, mint identitásképző erő	13
2.2.2. „Cigányból nem lesz magyar, de magyarból lehet cigány” – a határhúzás mechanizmusai	17
3. Széttöredezett új világok – az utcában élő jövő generációinak életstratégiái	19
3. 1. Közös nevezők keresése a <i>mindenki más</i> halmazában	19
3. 1. 1. A deviáns szerep megélése – az utca falusi szinglijei	20
3. 1. 2. Régi világból az új világba – a kitörési lehetőségektől megfosztva, avagy egy nem cigány nagycsalád stratégiája	22
3. 1. 3. „Még nem lehet észrevenni, hogy barnulna” – az asszimiláció stratégiája	24
3. 1. 4. Kiszorulva Budapestről – falusi stratégiák a városi létből visszaérkezve	26
3. 1. 5. Perspektíva nélkül: a hagyományos szerepek újratermelése – otthonülő lányok, távolban dolgozó férfiak	28
3. 2. Autonómia vagy önszegregáció? – a pünkösdzizmus, mint a csoportképzés lehetősége	30
4. A harc állása – avagy a beregi falusi társadalmak jövője	34
Felhasznált irodalom	36

1. 1. Bevezetőül

Kutatási terepem egy beregi település, a Vásárosnaményi kistérségben található K. faluszéli utcája, ahol terepmunkánk során félig strukturált interjúkat, résztvevő megfigyeléseket végeztünk. Terepmunkám során a közösségtanulmány (community study) módszerét alkalmaztam, *mely módszer lényege egymással összefüggő, egymást átható társadalmi folyamatok leírása és értelmezése egy világos társadalmi kereten belül, amelynek körvonalait mind a kutató, mind a vizsgált csoport tagjai személyesen érzékelik.*¹ A módszer voltak éppen a törzsi társadalmakat vizsgáló kulturális antropológia holisztikus elvének kiterjesztése a komplex, modern társadalmakat vizsgáló terepmunkákra, ahol egy megragadható entitás, mint például egy település utcája esetén lehetőség nyílik olyan komplex folyamatok áttekintésére, kutatására, melyek a maguk egészében egy-egy módszer segítségével nem vizsgálhatóak.² Kutatási kérdésfelvetésem, kutatómunkám és elemzéseim során mindvégig döntő szempont volt, hogy terepemre, a Mario Luis Small által *avarage neighborhood*-nak nevezett térre tekintsek; azaz olyan *átlagos környékre, szomszédságra*, mely nem csak önmaga, hanem tágabb kontextusa számára is értelmezési kerettel bírhat. E módszer célja tehát, olyan, úgymond *reprezentatív szomszédságok* kiválasztása, amelyeknek holisztikus, terepmunkán alapuló áttekintésével, nem csak kutatott terepünket, hanem annak tágabb társadalmi kontextusát is elemezhetjük, vizsgálhatjuk és magyarázhatjuk is vele.³ Az összességében tíz napot számláló terepmunka jó alkalmat teremtett arra, hogy ott tartózkodásom idején kutatott közösséggel, azaz az utca lakóival szorosabb kapcsolatot is kialakítsak, melyet a közösségtanulmány *lokalitással való szimpatizálása* egyúttal meg is követel a közösségkutató részéről.⁴ Két tereplátogatásom során összesen tizenhét háztartási interjút készítettem az utca huszonegy háztartásában. Első terepkutatásom során tizenkét háztartási interjút kérdeztünk le tizenegy háztartásban.⁵ Az interjúk feldolgozását követően szükségét éreztem annak, hogy terepmunkámat megismételjem. Ennek célja kettős volt: egyrészt bizonyos interjúk feldolgozása közben úgy éreztem, hasznos lenne újbóli interjú rögzítése a háztartással, illetve az első terepkutatás alkalmával rögzített interjúkból arra lehetett következtetni, hogy néhány, az első kutatás során kimaradt háztartással is érdemes lenne interjút rögzíteni, ugyanis az ott

¹ Sárkány, 2000: 57

² Sárkány, 2000:57

³ Small, 2009

⁴ Kovács, 2007, 11.

⁵ Első terepkutatásunkra 2010. 06.26. és 07.02. között került sor. Interjúimat, megfigyeléseimet Kovács Évával, az MTA Szociológiai Kutatóintézet tudományos főmunkatársával végeztem.

kapott információk módosíthatnak az általunk feltárt tendenciákon, tapasztalatokon egyaránt. Második terepkutatásom alkalmával öt interjút rögzítettünk.⁶ Az utca huszonegy háztartásából így összesen tizennégyben készítettem interjút. A szomszédsági viszonyokról kérdezve azonban majdnem minden háztartásról gyűjtöttünk empirikus adatokat. Résztvevő megfigyeléseim sokszor az interjúzásból kimaradt háztartásokról hiányzó információt tudták pótolni, illetve az utcában található tizenöt lakatlan háztartás feltárásban segítettek. Az interjúk 90 százalékát diktafonnal rögzítettem, a felvett hanganyag ezután lejegyzésre került. A begépelte interjúkra tanulmányomban kódszámmal hivatkozok. Megfigyeléseimet terepnaplóban rögzítettük. A terepnapló írás kollektív feladat volt; kutatótársaimmal minden egyes kutatási nap után lejegyeztük szubjektív benyomásainkat, tapasztalatunkat. Az interjúzás és a megfigyelés mellett fénykép, illetve papír alapú dokumentálásra (például családfa) is sor került.

1.2. „Kisutca” és „Nagyutca” határán: az utca térbeni-társadalmi elhelyezkedése

A mindössze hét utcából álló K. közepes nagyságú és hosszúságú utcája a község főutcájából ágazó és a falu határában, a Tisza és a temető felé vezető összekötő útvonal. Az objektív földrajzi meghatározáshoz képest az utca a helybeliek és látogatók számára különböző narrációval körülírható közeg. Egyfelől a falu főutcáját, a *Nagyutcát* illetve a falu paraszti-vállalkozói alvóutcáját, és a temetőt összekötő útszakasz. Más olvasatból nézve a Vásárosnamény és Budapest felől érkezők első keresztutcája - tágas lakóövezet. Nem utolsó sorban a falu periferiája és centruma közötti finom átmenet, az egykori cigányteleppel, a *Gödörrel* egy légvonalban fekvő; a közintézményektől, a kizárólag cigányok által lakott *Kisutcától* és a paraszti alvóutcatól egyaránt egyenlő távolságra eső, szélesen elnyúló, fákkal sűrűn beültetett tér. A 36 házból álló utcakép is rendkívül változatos képet mutat: a házak többsége a negyvenes évek végéről illetve az ötvenes évek elejéről való, vályogból készült épület, melyek a térszerkesztés előtti kisparaszti világot jelentik meg. A hatvanas, hetvenes évek fellendülésének nyomait a méreteiben és alakjaiban is karakteres *kockaházak* szemléltetik, a rendszerváltás utáni idők termékei pedig az utcaképet nem meghatározó, de azt formáló úgynevezett *szocpolos lakások*. A házakat művelt és műveletlen, burjánzó és elvágólagos parcellák határolják. Nyitott, zárt és lelakatolt kapuk, étellel teli és élettelen porták, lócán ülő öregek és napszámba igyekvő fiatalok jellemzik utcánkat.

⁶ Második terepkutatásomra 2011. 04.08. és 04.11. között került sor. Interjúimat, megfigyeléseimet Balla Lászlóval, az ELTE-TáTK és az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégium hallgatójával végeztem.

2. Az átmenetiség közepén – az utca életvilágai

Jelen írás célja egy beregi falu, K. egyik utcája társadalomrajzának bemutatása. Az utcához, már fent bemutatott, rendkívül heterogén világából adódóan különböző történelmi, társadalmi gyökerekkel, státusszal és rétegződésben elfoglalt hellyel rendelkező életstratégiák társulnak. Célom az utcában fennálló alternatívák és rendek feltárása, tipologizálása, körülírása, valamint egymás viszonyrendszerében való értelmezése. Hipotézisem szerint az utca nem más, mint egyfajta szimbolikus *küzdőtér*, mely *harcot* az úgynevezett „régi” és az „új” világ *tagjai* az utca jelképes birtoklásáért vívják egymással. A küzdőtér megnevezés természetesen metafora, amin a különböző világok eltérő társadalmi berendezkedésének mindennapi interakcióit, s azok karakterjegyeit értem. Írásomban bemutatom a fent említett régi és új világ között fennálló kulturális, társadalmi, gazdasági vagy akár politikai különbségeket, adott esetben feszültségeket, melyek meghatározó jelentőséggel bírnak az utca jelenlegi társadalmi életét illetően, s melyek eredete egy jóval tágabb társadalomtörténeti térbe vezethető vissza. Azaz a beregi falu mellékutcájának társadalomrajzán keresztül olyan társadalmi folyamatokat mutatok be, melyek feltételezésem szerint adott esetben egy jóval tágabb térre – falura, térségre, megyére, régióra – is jellemző, érvényes lehetnek.

2.1. Összezáró őslakosság – közös múlttal a fennmaradásért

Az *őslakos* jelző megtévesztő, hisz esetünkben az *őslakosság* nem csupán időbeni, hanem számos más társadalmi változóval bíró metafora. A fent megfogalmazott csoport – *összezáró őslakosság* – egy összetett kulturális, gazdasági és társadalmi vonzattal bíró csoportmegnevezés. Az *utca őslakosai* földműves, nyugdíjas éveiben járó vagy afelé tartó, rendszerint református parasztcsaládok, akik a Kádár korszakban társadalmilag egyértelműen erősen felfele mobilak voltak, gyermekeik pedig kivétel nélkül városokban élnek. Kutatásunkban *őslakosnak* a B.⁷, a J.⁸, a K.⁹ és az O.¹⁰ családot tekintem. Ezen családok élettörténetében, életstratégiáiban, jövőképében olyan azonosságok fedezhetőek fel, melyek indokolttá teszik életútjuk és az utcában elfoglalt jelenlegi és jövőbeni helyzetük értékelését. Az *őslakosok* életútjában az első számú összekötő és legitimációs elem a régre visszanyúló k.-

⁷ 43021/1. interjú.

⁸ 43007. interjú.

⁹ 43022. interjú.

¹⁰ 43014 . interjú.

i múlt: B. L. nagyapja még a jelenlegi K. egykori „anyafalujából”, „*a gáton túlról*”, a helyiek által csak *Ócskafalunak* hívott településről költözött a mai község területére és építette fel új otthonát.¹¹ K.-né nagyapja a falu földbírója volt,¹² J. T. és O. B. szülei is mind tősgyökeres k.-iek. Ezek a családok jellemzően paraszti sorban éltek, körülbelül 4-6 holdas törpebirtokokkal rendelkeztek és jószág tartással foglalkoztak.¹³ A Kádár korszak stabilizációjával és a téjeszesítéssel a háztartások önálló gazdálkodását felváltja a bér munka, és a munkaidőn túl, a szabadidő terhére végzett háztájizás, egyúttal felfele mobilitás következik be életükben azáltal, hogy több lábra állnak, s a mezőgazdaság mellett az ipar fele is orientálódnak. A térség periférikus léte és a szakmunkásképzés hiánya miatt a férfiak diákéveiket testvéreikkel, rokonaikkal együtt jellemzően Budapesten töltik, ahol szakmát tanulnak és munkába is állnak, hogy aztán visszatérve szülőfalujukba, többségük a Magyar Acél tiszaszalkai üzemében álljon munkába. (Jellemző motívum, hogy interjúalanyaink testvérei zömmel elkerülnek a faluból, ami jól mutatja, hogy K. – és általában a perifériák falvai – a többgyerekes, kisparaszti családok szakmunkássá lett gyermekeit nem tudja megtartani, s csak korlátozottan tud munkát és megélhetést biztosítani.)¹⁴

2. 1. 1. Parasztból munkások – az őslakos férfi életút jellemzői az utcában

A Kádár-korszak társadalmi mobilitásra gyakorolt hatása az utca őslakos férfijait is markánsan érintette. Az 50-es évek előtt még kisparaszti földműves vagy napszámos sorsra ítélt életpályákat a budapesti szakiskolai tanulási lehetőség, a diák- és munkásszállói világ „felépülése” az ipari munkásvilág felé orientálta, így alapvetően azt mondhatjuk, hogy a kisparaszti életutak egyfajta proletarizálódó fordulatot vettek. A budapesti diákévek szinte minden kisparaszti család életében megjelentek: ha a család legidősebb gyermeke elment szerencsét próbálni, általában követte a többi; jellemző módon a legnagyobb gyermek feladata volt a fővárosi feltételeket, lehetőségeket megteremteni, felderíteni. A tanulóévek a főváros diák- és munkásszállóihoz kötődnek, melyek általában a budapesti ipari negyedek közelében helyezkedtek el. Jellemző módon a három-négy gyermekből egy, legfeljebb kettő tért haza a szülőket gondozni, a többiek általában Budapesten vagy környékén maradtak, esetleg a nyugati országrészbe vándoroltak.¹⁵ A munkás életforma beregi kialakulásának másik

¹¹ 43021/1. . . interjú, 01:11.

¹² 43022: 00:47

¹³ 43007: 08:45; 43014: 04:00; 43021/1: 06:45

¹⁴ 43014-es interjú: O. B. öccse budapesti diákéveit követően Vecsésre nősült; 43021-es interjú: B. L. bátyja pedig Budapesten, Pesterzsébeten telepedett le.

¹⁵ 43014. interjú, 02:00-tól; 43021. interjú, 17:47-től.

alapfeltétele, a tiszaszalkai Magyar Acél szocialista nagyvállalat beregi egységének megnyitása volt, mely a környéken több mint hatszáz férfinak jelentett biztos megélhetést.¹⁶ Azonban sem a beregi vidék, sem pedig K. ezen utcája nem vált soha klasszikus értelemben vett munkások által lakott térré: a helyi téesz illetve a második gazdaság megjelenésével a háztáji gazdálkodás jelentette a fellendülés és a növekedés garanciáját az utca kisparaszti sorból felemelkedett, félig-meddig munkássá lett családjainak. E, a paraszti illetve a munkás világ között elhelyezkedő falusi réteg leírására vezette be Márkus István az *utóparasztság* fogalmát,¹⁷ mely „egy olyan társadalmi csoport viszonylag tartós, új kulturális és gazdasági viselkedésmódját kívánja megragadni, amely két világ (városi-falusi és mezőgazdasági-ipari) között él.”¹⁸ Az említett családok Kádár-korszakbeli éveit kemény munka jellemezte: a három műszakban dolgozó férfiak munkaidejük után a háztáji gazdaságban segítettek szüleiknek, családjuknak, így pihenésre szinte semmi idő nem maradt. „*Annak a fiatalembernek, aki dolgozni akart nem volt kemény. Reggel öt órakor indultam, délután háromra értem haza, délután pedig besegítettem édesapáméknak a háztájiba. [...] Ha délutános voltam reggel kimentem kaszálni, ha meg délelőtti voltam, akkor meg délután jó időben, száraz időben mentem összeszedni. Na jó, hát meg kellett vele dolgozni, de nem volt az rossz, nem volt az rossz, akkor legalább csordult-cseppent valami.*”¹⁹ Szelényi Iván a magyarországi vidéki társadalmak polgárosodási útját elemezve, Márkus elméletéhez kapcsolódva *paraszt-munkásnak* nevezi azt a Kádár korszakban élt falusi réteget, amelynek elsődleges megélhetési forrása általában ipari munkához kötődő bér munka, azonban műszakuk lejártá után, szabadidejükben, a „második műszakban” saját családi, agrártevékenységhez kötődő munkaszervezetükben dolgoznak. Ahogy Szelényi írja, céljuk, hogy a második műszakhoz illetve gazdasághoz kötődő tevékenységükkel kiegészítsék a bér munkából befolyt jövedelmüket. A második műszak „túlóráiból” adódóan, mint ahogy a fenti interjúrészlet is mutatja, igen önkizsákmányoló életmód jellemzi a Kádár korszak paraszt-munkásait. Az utóparaszti életmódot, ahogy Márkus írja, egyfajta protestáns munkaerőcs hajtja át, mely – ellentétben a weberi protestáns etika ideáltípusával, ahol az aszketikus életmód a felhalmozás szolgálatában áll – jóval inkább a fogyasztásra, valamint a következő generáció mobilitásának elősegítésére, s elsősorban a gyerekek taníttatására irányuló eszköz.²⁰

¹⁶ 43014/1 00:01.

¹⁷ Márkus, 1973.

¹⁸ Szelényi, 1992: 95.

¹⁹ 43014/1. interjú, 12:29.

²⁰ Szelényi, 1992: 97.

Az őslakos J. T., O. B. és K. I., mind a Magyar Acélban dolgoztak az üzem 1992-es felszámolásáig. A rendszerváltozás beköszöntével és az üzem hirtelen megszűnésével számos férfi életútja lehetetlenült el vagy vett új fordulatot. J. T. korai nyugdíjazással került vissza a kertművelés és jószágtartás paraszti-nyugdíjas világába.²¹ K. I. a Magyar Acél bezárása után egy szomszéd falubeli kft-nél helyezkedett el, mely vasszerkezetek és hűtőházak összeszerelésével foglalkozik. A rendszerváltozás után az üzem biztos lábakon állt, folyamatos megrendeléseket kaptak Ausztriából, K. I. többször dolgozott Bécsben is. A jelenleg 40 embert foglalkoztató üzem, azonban az építőiparra jellemző körbetartozások miatt fokozatosan ellehetetlenül. Gondot jelent az anyagbeszerzés, az utazás, távolabbi helyeken nincs megrendelés, a dolgozókat is gyakran küldik kényszerszabadságra. A cég jellemzően környékbeli, európai uniós pályázatokból finanszírozott beruházások kivitelezésén dolgozik.²² O. B. a Magyar Acél felszámolása után a térszben vállalt munkát annak 1998-as átalakításáig. Pár év „munkanélküli” után leszázalékolták és nyugdíjba ment, nyugdíja a letöltött munkaévek száma miatt rendkívül alacsony.²³

A három életút a szocialista korszak paraszt-munkás életformája ellehetetlenülésére adott különböző válaszokat szemléltet. J. T. az állami szociálpolitika által kínált utat, a korai nyugdíjazást választotta, s megteremtette a lokális értelemben stabilnak mondható nyugdíjas éveit. K. I. talán a legszerencsésebb, hisz stabil „munkásegzisztenciáját” megőrizve helyezkedhetett el a szomszéd falubeli kft-ben. A kft. instabil helyzete azonban egyértelműen jelzi, hogy a beregi periféria nem képes a Magyar Acél méreteihez képest huszadannyi kapacitással dolgozó kft-t sem fenntartani. O. B. életútja ennek tényszerű bizonyítéka: a 60-as években a kisparaszti sorsból kitörő és munkássá vált férfi negyven év után kényszerű visszatéréssel, immár főállásban tér vissza a mezőgazdaságba, a helyi térszbe, ami azonban a kialakuló új piaci struktúrába nem tud illeszkedni, így nem jelent valós alternatívát a munkakereső számára.

2. 1. 2. Az emancipáció útjára lépve – az őslakos asszonysors

Az asszonyok életében legalább annyira fontos szerepet töltött be a modernizáció és a felfele mobil életút a rendszerváltást megelőző évtizedekben, mint házastársaik esetében. Mivel az interjúk többsége a háztartásfővel, a férfiakkal készült, az asszonyok életútjáról szerényebb források állnak rendelkezésre. Annyi azonban bizonyos, hogy a hagyományos paraszti világ női életútjai, lehetőségeihez képest jelentős változás következett be az utca *őslakos női*

²¹ 43007. interjú.

²² 43022. interjú.

²³ 43014. interjú.

életútjait tekintve: az asszonyok lehetőséget kaptak, hogy középfokú oktatásban vegyenek részt. Férjeikkel szemben elsősorban a környékbeli városokban tanultak. A középfokú végzettség megszerzése egyrészt a kimozdulás lehetőségét, másrészt kitörési lehetőséget jelentett a mezőgazdaságból a közalkalmazotti lét, illetve szolgáltatói szektor felé. Így mondhatjuk, hogy az utca *őslakos asszonyainak* többsége szakmával és/vagy középfokú iskolai végzettséggel rendelkezik, s általában a falusi intézményekben dolgozottalkalmazottként. A kétkeresős családmódel általánossá válása, a családok által vállalt gyerekek száma egyaránt a női szerepek átalakulását, egyfajta *falusi emancipációt* jeleznek. A rendszerváltást követően, a férfiak munkanélkülisége, illetve egzisztenciájuk elbizonytalanodása felértékelte a rendszerint közintézményekben dolgozó, stabil jövedelemmel rendelkező feleségek családon belüli pozícióját.

Kovai Cecília a Mezőcsáti kistérségben végzett kutatás alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar vidék strukturális átalakulása, az ipari, mezőgazdasági üzemek eltűnése, valamint a szolgáltatásokban rejlő kiutkeresési lehetőség alapján változtatja meg a hagyományos nemi viszonyokat a magyar falvakban. „*A magyar férfi, akinek a munka formális intézményeiben állt a zászló, ezen intézmények megszűnésével többet veszített, mint a munkáját, hiszen onnan kapta a hatalmat családi pozíciójának fenntartásához és a társadalmi életben betöltött domináns szerepéhez, ott az ő játékaít játszották, az ő szabályai szerint. Bár a munkahelyek megszűnésével ki így, ki úgy próbált megkapaszkodni, az alapvető tapasztalat mégis arról szólt, hogy az általa legitimnek tekintett munkán kívüli lét alapjaiban fenyegeti, hiszen a családi élet privát köreiben a nő irányít*”.²⁴ Ezek a tendenciák esetünkben is relevánsnak látszanak.

Az őslakos asszonyok világát B.-né²⁵, K.-né²⁶ és O.-né²⁷ példája alapján mutatom be. B.-né az óvoda konyháján, O.-né a körzeti orvos asszisztenseként, míg K.-né a téesz irodában dolgozott könyvelő-adminisztrátorként. K.-né kivételével az állások a rendszerváltást követően is stabilak maradtak, így szereplőink esetében komoly egzisztenciális problémák nem merültek föl. K.-né édesanyja egész életében a mezőgazdaságban dolgozott, a téesz előtti időkben saját földjén, majd a termelőszövetkezetben és a háztáji gazdaságban. Ő az általános iskolát követően gyors- és gépírást tanult. Ezt követően a téesznél helyezkedett el, de munka mellett leérettségizett, később a mérlegképes könyvelői képesítést is megszerezte, így

²⁴ Kovai, 2011.

²⁵ 43021_1. interjú.

²⁶ 43022. interjú.

²⁷ 43014. interjú.

felsőfokú képesítésre tett szert.²⁸ A téesz megszűnéséig adminisztrátorként, ezt követően egy ideig varrónőként dolgozott, de a varroda bezárása után munkanélküli lett.²⁹ B.-né és O.-né egyaránt a szomszédos A.-ból került az utcába, s közalkalmazottként dolgoztak valamely k.-i közintézményben. Az óvoda konyhája, illetve az orvosi rendelő, mint a falu két szilárd lábakon álló közintézménye nyugdíjazásukig biztos megélhetést jelentett a két asszony számára. Foglalkozásuknak köszönhetően mind B.-né, mind O.-né a falu életének kulcsfiguráivá váltak. Bár O.-né jövedelme a körzeti orvos vállalkozóvá válása miatt kedvezőtlenebbül alakult, az utcai viszonyokhoz képest nyugdíjas éveiket biztos egzisztenciával a hátuk mögött, és férjeikkel ellentétben dinamikusan élik: O.-né gépkocsit vezet, rendszeresen járnak Ukrajnába bevásárló körútra. Naprakészek az ukrán akciókkal, termékekkel kapcsolatban, szívesen veszik az egzotikusnak tűnő, a faluban nem kapható különféle fogyasztási cikkeket.³⁰ „*Úgy szoktunk menni, hogy Barabásnál az autót lerakjuk, átmegyünk, azt ott a bolt. [...] Van egy százéves Wartburgunk, de a zöldkártyát is ki kéne váltani, meg a sort kiállni. Hogy ne kelljen cipelni, a csomagtartóból elővesszük a kerékpárt vagy a kis gurulós táskát és áttoljuk.*”³¹

O.-né története sokkal inkább egyfajta *falusi gender* szempontból érdekes; a női szerep felértékelődését mutatja az őslakos utca társadalomszerkezetében is. Bár asszisztensi munkahelye a körzeti orvos vállalkozóvá válásával a rendszerváltás után rosszabbra fordult, férjéhez képest jóval magasabb státuszú munkakört látott el, és soha nem vált munkanélkülivé. Gazdasági, szemléletbeli dominanciája szembeötlő, mind fogyasztási szokása (autóvezetés, ukrán termékek beszerzése, a házi pálinka árusítása, pénzügyek könyvelése), mind életformája, szociális élete (az „adonyi asszonyok” kárpátaljai bevásárló körutjai) szempontjából. Összességében elmondhatjuk, hogy az őslakos asszonysors a hatvanas évek emancipációs törekvései (saját munkahely, csökkenő családanya szerep és születésszám) sokkal inkább polgárosulttá, városiassá tették a paraszti életutakat. Ez a tendencia a férfiak munkássá válásával párhuzamosan alapvetően megrekedt, hisz a rendszerváltás után fokozott mértékben perifériára kerülő beregi vidék nem képes teret adni ezen életutak folytatásának.

2. 1.3. „*Csak Naményba ne!*” – az őslakos-gyerekek életstratégiái

²⁸ 43022.c interjú.

²⁹ 43022. interjú, 05:47 és 50:50.

³⁰ 43014. interjú, 19:30.

³¹ 43014. interjú, 40:15.

Szereplőink mindegyike családos, gyerekes háztartás volt, s talán a gyerekvállalási stratégiáikban, gyermekeik életútjában találjuk a legnagyobb hasonlóságot *az utca őslakosai* között. A paraszti életforma átalakulásával, a szülők iskolai végzettségének emelkedésével párhuzamosan, csökkenő gyerek számról beszélhetünk.³² A családokban két gyermek a jellemző, az O. családban egy gyermek született. A gyermekek mindegyike a helyi általános iskolában kezdte tanulmányait, s kivétel nélkül érettségit adó középiskolában tanult tovább. A lánygyerekek jellemzően Mátészalkán a fiúk pedig Nyíregyházán folytatták tanulmányaikat. A szülők nem a közeli Vásárosnamény iskoláiba küldték tanulni a gyermekeiket, úgy ítélték, meg, hogy az ott folyó képzés színvonala nem ad garanciát arra, hogy gyermekeik felsőfokon folytassák tanulmányaikat. Mindez arra utal, hogy a jelenleg kistérségi, akkor járási központ nem tudta igazán ellátni a periférikus térség központi funkcióját. A négy család hét gyermeke szüleik ösztönzésére elkerült a faluból, s Budapestre vagy valamelyik nagyobb észak-alföldi városba költözött.³³

Az őslakos kisparaszti családok mobilitási stratégiáit a B. család példáján mutatjuk be. Mindkét gyermekük L., és húga, Gy. Budapesten él családjával. A helyi általános iskolai évek L. Nyíregyházán, műszaki szakközépiskolában, míg Gy. Mátészalkán, az egészségügyi szakközépiskolában végzett. L. műszaki tanulmányait folytatva, Budapesten villamosmérnöknek tanult; Gy. viszont szakmát váltott és a Nyíregyházi főiskolán magyar szakos tanárként szerzett diplomát. Míg a fiú Budapesten maradt, addig a lány Nyíregyházáról visszatért, és a helyi általános iskolában helyezkedett el tanárként. Már az igazgatói poszt várományosa volt, amikor bátyja munkát szerzett neki és rábeszélte a budapesti költözésre. „*Azért hagyták itt a falut, mert itt nem lett volna olyan jövőjük, mint amilyen ott van*” – mondja az édesapjuk, L.³⁴, a beszélgetések során egyébként az is kiderült, hogy a szülők maguk is ösztönözték gyermekeiket az elköltözésre. A gyerekek, budapesti felköltözésük után megtalálták számításaikat, mindketten családot alapítottak. „*Hogy mit dolgozik, azt igazán nem tudom, nem szoktam vele foglalkozni. Azt látom, mikor elmegyünk hozzájuk, hogy jól vannak, szép lakásuk van, be vannak rendezkedve. [...] ha fele annyira mindenki tudna élni, mint ahogy ők élnek, akkor nem lenne gond*” - vélekedik L. fia életéről.³⁵ Lánya, Gy. a tudományos életben dolgozó nyíregyházi férjével a budai agglomeráció egyik legfelkapottabb falujában él két gyermekével. Bátyja családjához képest még ritkábban látogatnak haza, melynek L. szerint az oka az, hogy egy közel hasonló nagy kertes házban élnek, mely egyedül

³² 43021/1. interjú. B. L.-ék négyen voltak testvérek, ő viszont már csak két gyermeket vállalt.

³³ 43007, 43014/1 és 43021/1. interjú.

³⁴ Ugyanaz 31: 59.

³⁵ Ugyanaz 36: 11.

abban különbözik a szülők portájától, „*hogy úgy tudná megvásárolni azt, ha az egész utcát eladná*”.³⁶ Gy. két gyermeke egy neves budai általános iskolában tanul – ottlétünkkor a nagyszülőknél nyaraltak, az utcában lakó gyerekekkel játszottak. A városok fele történő migráció és boldogulás az utca többi őslakosának gyerekeinél is megfigyelhető.³⁷ O.-ék fia a többi család gyermekeihez képest gyakrabban látogat haza, érezhetően jobban kötődik a megmaradt kisparaszti világ mozzanataihoz. Disznóvágás alkalmából feleségével és barátaival rendszeresen besegítenek. „*Szeret nagyon itt lenni, kolbászt tölteni, szilvát szedni. Olyan élvezettel csinálja a disznóvágást: mindig mondja, hogy ennyi szál kolbászt töltöttünk, milyen szép lett.*”³⁸ O.-ék fia olyannyira ragaszkodik a paraszti rítusok megéléséhez, hogy szüleinek ajándékba húsdarálót és egyéb háztartási eszközt szokott vásárolni, ezzel biztatva őket a hízótartás folytatására. O.-ék és a fiúk közötti együttműködés, csere érezhetően erősebb és kevésbé egyoldalú B.-ék pesti gyermekeihez képest: fia és barátai segítettek a házfelújítási munkálatokban, illetve ellátják az öregeket különféle elektronikai kisgépekkel, akik cserébe a falusi szállást, élelmiszert, illetve a paraszti világ egyes mozzanatainak megélését biztosítják nekik. A hazalátogatást a szülőkkel kialakított cseréken túl természetesen az ukrainai benzinvásárlás is motiválja.³⁹ Az őslakos gyermekek saját szülei által ösztönzött és véghezvitt elvándorlása okozta szelektív migráció alapvető struktúráiban borítja fel az utca társadalmi egyensúlyát és hat ki annak jelenlegi interetnikus viszonyrendszerére.

2. 2. Múlt a jelenben – együtt a közös értékek alapján?

Tanulmányom eddigi részében azt kívántam bizonyítani, hogy az utca általam *őslakosnak* nevezett családjai *csoportot* alkotnak, hisz ezeket a családokat közös ismérvek jellemezik és kötnek össze.⁴⁰ Hipotézisem szerint a csoportkohézió legerősebb eleme a csoport kisebbségbe kerülése, mely a fent említett társadalmi-demográfiai változások eredményeképpen kialakult, friss állapot az utca életében. Az általam feltételezett csoporttudat így inkább *valamivel szemben*, mintsem *valamiért* fogalmazódik meg: egy korábban magától értetődő állapot válik így identitásképző erővé: *összezáró őslakosság* formálódik az utcában, mely értékeiben és

³⁶ Ugyanaz 37:55.

³⁷ J. T. lánya Fehérgyarmaton érettségizett, OKTV hetedik helyeztként felvételi nélkül került be a Pénzügyi és Számviteli Főiskolára, majd a Magyar Telekom (korábban Matáv) csoportnál helyezkedett el. Fia villanyszerelőként végzett Nyíregyházán, szintén Budapesten lakik és dolgozik. Mindkét gyermek házasságos, összesen három unoka van.³⁷ O.-ék gyermeke Hajdúszoboszlón mentős, Nyíregyházára járt középiskolába, Budapesten végzett kiegészítő képzést.

³⁸ 43014/2

³⁹ u.o.

⁴⁰ Andorka, 2006: 394.

attitűdjeiben is rendkívül sok hasonlóságot mutat. Ezek legfőbb jellemzője a múlt felé fordulás, mely megszépített képekre, szokásokra, politikai, gazdasági és társadalmi állapotra utal vissza. Legfontosabb pillérei pedig a szilárd hit és hitélet, mely szoros szállal kötődik a református egyházhoz; a háztáji gazdálkodás hagyományának szimbolikus továbbélése valamint a Kádár korszak munkás világa felé visszanyúló nosztalgia. Ezek válnak az etnikai csoportképzés egyik legfontosabb mozzanatává.⁴¹ A múlt idillikusnak ható, paraszt-munkás világának leírása különösen B. L.-nál jelenik meg hangsúlyosan. *„Azelőtt szép tiszta volt az utca, az árkokat ásóval pucoltuk, minden szombat este fel volt seperve az utca is, gyönyörű volt na, az az igazság... Az öreg bácsik kiültek a lócára szombat este, vasárnap este, a férfiak kártyáztak, az asszonyok beszélgettek, jól elteltek a napok, a hétvégék – mert hétközbe munka volt na, az az igazság.”*⁴² A dolgos hétköznapokkal és a téesz adta munkalehetőséggel a jó mód, a rend, a tisztaság illetve a kisparaszti idill idealizált képe párosul. Az őslakosok szemében a rendszerváltás nem más, mint egyfajta irracionális, morális felfordulás: a munkásokból munkanélküliek, a rendből káosz, a tisztaságból rendetlenség, a fejlődésből hanyatlás lett. *„Bármerre mentek, mindenki azt fogja mondani, hogy az a rendszer jobb volt. Ennél még az 50-es évek második fele is jobb volt”*⁴³ – kommentálja L.

2. 2. 1. „Egye meg a föld?” – a háztáji gazdálkodás és paraszti struktúrák továbbélése, az önálló boldogulás, mint identitásképző erő

„Nem lehet a korszakhatárokat mereven alkalmazni a paraszti minták továbbélése kapcsán sem. Ugyan a háztájizók egy speciális társadalomtörténeti korszakhoz kötődnek, tevékenységüknek, gazdasági gondolkodásuknak, mintáiknak és értékeiknek megvoltak a maguk elő és utóképei. A paraszti életforma egy olyan mélystruktúra, melynek a makroszintű gazdasági korszakváltások és az ezeket kísérő életmódváltozások ellenére is megvannak a maga továbbélő illetve újraéledő elemei.” – írja Bali János.⁴⁴ Szerinte számos olyan, főként az önellátást szolgáló gazdálkodási tevékenység maradt meg a Kádár korszakban és napjainkban is (gondoljunk a befőzésre vagy éppen a hízó és egyéb állattartásra), amely világosan mutathatja a paraszti struktúrák részleges továbbélését, ennek értelmében az utca őslakos családjait parasztoknak is tekinthetjük.⁴⁵ Azonban az utca őslakosainak bekapcsolódása a közeli Magyar Acél ipari termelésébe megbontani látszik a klasszikus,

⁴¹ Eriksen, 2006: 329

⁴² 43021/1. interjú, 04:03.

⁴³ 43021/1 interjú, 23:40.

⁴⁴ Bali 2005: 154

⁴⁵ Bali 2005: 155-156

egyoldalú paraszti perspektívát. Az említett családoknál tapasztalt munkás- és paraszti életformák együttélésének (a nyugdíjazások után pedig a paraszti struktúra továbbélésének) elemzésekor a már említett *utódparaszt* és *paraszt-munkás* fogalomra hivatkozom. Szelényi szerint ezt a *paraszt-munkás* életformát megannyi morális illetve kulturális attribútum jellemzi. Ilyen például az általa „tétlenségnek” nevezett állapot morális elítélése. „*A paraszt-munkások akkor termelnek a családi vállalkozásban, ha van idejük: a tétlenség bűnös dolog lenne. Amíg idejük van, addig dolgoznak [...]*.”⁴⁶ A Szelényi által feltárt jellemzők továbbélnék az őslakos családok tagjainak értékrendszerében a Kádár korszak paraszt-munkás életvilágának letűnése után is: az erős református hit, a szorgalom a dolgosság, az emberfeletti munka morális támaszként szolgálnak, melyek egyfelől egy letűnt korszak értékvilágát jelenítik meg, másfelől mikrovilágunk esetén a jelen társadalmi viszonyainak közösségi szervezőerejeként is szolgálnak. Az interjúkban nosztalgikusan elmesélt önkizsákmányoló, napi 16 órás munkával járó háztájizás, s annak a kommunikáció szintjén való továbbélése bizonyítja a paraszti struktúrák és a paraszti identitás meglétét az őslakos családok esetén.

A háztáji gazdálkodás, főként az állattartás továbbélése tehát az őslakos életforma és értékrend rendkívül szilárd és szimbólumokkal teli eleme. A jószágtartás a háztartásoknak sokkal inkább státusszimbólumként szolgáló cselekvése, mintsem gazdasági racionalitás elvét követő vállalkozás, s ezt általában maguk az interjúalanyok is megerősítik. Bár a hízótartás ma már nagyon kevés családra jellemző, a szárnyas még majd minden portán megtalálható. Az utca paraszti világának letűnését mindenki a sertéstartás visszaesésével szemlélteti: „*Odáig fejlődöttünk, hogy ebben az utcában már négy éve csak én tartok hízót*”⁴⁷ – mondja O. B.

A háztáji gazdálkodás elemeinek továbbélése azonban mindenütt jelen van, bár ennek a letűnt kisparaszti világnak kétség kívül a leginkább emblematisztikus alakjai O.-ék, így rajtuk keresztül mutatom be a továbbélő háztáji gazdálkodás jellemzőit és funkcióit az őslakos családok életében.⁴⁸ O.-ék 800 négyszögöl nagyságú kertjükben gazdálkodnak, földjük nincs, azt a kárpótlás után bérbe adták, majd eladták. Az utca egyetlen háztartása, ahol hízót tartanak, ami az őslakosok között szimbolikus, szomorú, köztudott és sokat emlegetett tény.⁴⁹ O.-ék kert körüli gazdálkodását és jószágtartását nem lehet kizárólagosan közgazdasági fogalmakkal magyarázni. Gazdálkodásuk célja, funkciója meglehetősen sokrétű, s talán a Bourdieu-i

⁴⁶ Szelényi 1992: 97.

⁴⁷ 43014/2 18:55

⁴⁸ A 43014/2. interjúra hivatkozva.

⁴⁹ B.-ék is megemlíti a 43021/1. interjúban.

tőkefogalmak segítségével értelmezhető.⁵⁰ O.-ék esetében a gazdasági tőke szerepe a kiegészítés, a barter és a reprezentáció. A ház körül termelt javak egyrészt a szülők legfőbb gazdasági tőkéjét képzik gyerekeik városi javaival szemben: a városi és falusi javak cseréje (például mikrohullámú sütő hússal, befőttre és zöldségre) bevett gyakorlat valamennyi *őslakos* háztartásban, mely a szülők cserében betöltött gazdasági szerepét garantálja, s mely a vidéki élet gazdasági erejét reprezentálja.⁵¹ A hízótartás mellett azonban gyümölcstermesztéssel is foglalkoznak. 28 besztekercei szilvafájuk van, amihez ráadásul permetet sem használnak, így gyakorlatilag nincs költsége a termesztésnek. A lehullott szilvából pálinkát és lekvár főznek. Előbbit lakóhelyük környékén, utóbbit rokonokon keresztül budapesti munkahelyeken értékesítik. Gazdálkodásuk jelen esetben közgazdasági szempontból is racionálissá válik, hisz terményeik szürke piacon történő értékesítéséből kiegészítik a család jövedelmét. Másfelől gazdálkodásuk során O.-ék kulturális tőkére is szert tesznek: a gazdálkodási tevékenységük szakszerűsége csoportképző erő az utca betelepülő, paraszti hagyománnyal nem rendelkező, vagy azzal (részben) felhagyó lakosságával szemben; egy magasabb rendű és értékű kultúra és tudás birtoklása, illetve egy olyan állandó cselekvése, mely egyrészt gazdasági potenciált, másrészt tudást szimbolizál a külvilág számára.

Bourdieu szerint a kulturális tőke, mivel az adott egyén bensőjévé teszi, azaz jellemző tulajdonságává válik, osztályképző erő is egyben, mely egy sajátos beszédmóddal jár.⁵² O.-ék esetében ezt a vonatkozási pontot nevezhetjük paraszti tudatnak, azaz egy olyan kötődési pontnak, mely az adott társadalmi térben megkülönbözteti őket. A kulturális tőke lényegével magyarázhatóak gazdálkodásuk *habituális* elemei, amelyre jó példa a takarmánykukorica termesztése, aminek egyetlen célja, ahogy mondják, hogy *a kert ne álljon gazosan*.⁵³ A háztáji gazdálkodáshoz köthető teendők jelentős része szimbolikus, önmagában kevésbé értelmezhető, a letűnt múlt dicsőségét és gazdasági konjunktúráját felelevenítő cselekvés. Ezek közül a két legfontosabb az asszonyok lekvárfőzése és a hízótartás. A háztartásfőt kérdezve a hízótartás értelméről a következőt mondja: „*Én úgy vagyok vele, hogy azt az ételmaradékot sajnálom kiönteni. [...] Azt mondják, olcsóbban jön ki [ha boltban vásárolná], de nem bánom én, ha bemegyek a spájzba és akkor vágok le egy darabot, meg olyat [...]*.”⁵⁴ A hízótartás tehát gazdasági értelemben nem eredményez tőkefelhalmozást, a tartás az interjúalany elmondása szerint is ráfizetés, így nem gazdasági, sokkal inkább kulturális értelemben

⁵⁰ Bourdieu, 2004 126.

⁵¹ Erről a folyamatról a vidéki lakodalmak jellemzése kapcsán tesz említést Sárkány 1983

⁵² Bourdieu, 2004: 126.

⁵³ 3014/2, interjú, 50:00.

⁵⁴ Ugyanott, 35:48.

vizsgálódó. A gazdálkodás piaci szempontból céltalanná, viszont fontos identitásképző erővé válik mint a kulturális tőkefelhalmozás és a paraszti tudat reprezentálható része. A társadalmi tőke funkciója esetünkben a társadalmi kapcsolatok fenntartása, illetve az elhatárolódás eszköze azoktól a csoportoktól, akik ezzel a tőkével nem rendelkeznek.

A *társadalmi tőke* olyan erőforrás, amely egy csoporthoz való tartozáson alapul – mondja Bourdieu. A fogalom társadalomnéprajzi értelemben klasszikusan az egymás közötti kooperáció, kaláka mértékének vizsgálatában értelmezhető. Jelen esetben a társadalmi tőke, azaz a kapcsolatok alapja az azonos kulturális és gazdasági tőkével való rendelkezés, azaz a paraszti hagyományok, a háztáji gazdálkodás megléte, s szimbolikus azonosságainak közös megélése. O.-ék szembe-szomszédjukkal, B.-kal kooperálnak rendszeresen. Az együttműködés szép példája a közös vetés, amikor délelőtt az egyikőjük, délután a másikójuk kertjét vetik közösen be. Mivel azonban a háztáji gazdálkodás habituális jellege felerősödik, a gazdasági haszon sokkal inkább háttérbe szorul a kulturális tőkebefektetéshez képest. Jó példa erre a disznóvágásban nyújtott segítség, ahol már nem a munkáskezek, sokkal inkább az együtt töltött idő és a kulturális tőke közös felhalmozása és megélése dominál. *„Hát úgy vagyunk, hogy sokszor elég, ha volna öt ember egy disznóhoz, de valamikor nyolcan vagyunk, most minek, mert itt vannak ezek a szomszédok... Én úgy szoktam, hogy akit szoktam, akár van rá szükség, akár nem... az az fél-egy-két pohár pálinka nem vág földhöz.”*⁵⁵

A társadalmi és gazdasági tőke tompulását és kulturális tőke felerősödését jól szemlélteti a disznóvágáshoz kapcsolódó interjúrészlet. A gazdálkodás, bár olykor akár piaci haszonnal is járhat, sokkal inkább kulturális tőkével kecsegtet a megváltozott piaci viszonyok, a szereplők életkora és földbirtok vagy jószágállomány következtében. A gazdálkodáshoz társuló társadalmi tőke paradox módon a többi, az őslakos halmazon kívül eső családdal sokszor az együtt nem működését is garantálhatja: a gazdálkodni tudó és akaró családok, háztartások elkülönülését, felsőbbbbségét azokkal a háztartásokkal szemben, akik nem tudnak, vagy nem akarnak gazdálkodni semmilyen formában. A beregi térben ez a fajta ellentét magától érthetően kap etnikus hangot annak ellenére, hogy ezek a határok nem mindig tűnnek ennyire világosnak a kutató számára.

Az őslakos határmeghúzás illetve identitásképzés másik motorja a saját erőből történő talpon maradás, azaz az állami szociálpolitika helyi újraelosztásától való elhatárolódás szándéka. A helyi önkormányzattól való függetlenedés az utca többi, a helyi szociálpolitikai újraelosztástól függő lakóitól való szimbolikus és morális határmegvonás mozzanatát sejteti, mely attitűd

⁵⁵ 3014/2. interjú, 24:13.

eszei tartalma akár a civil társadalom kulturális gyökereiig (azaz a faluközösséig) vezethető vissza. Ez az attitűd az utca esetében azonban csak részben értelmezhető: a hivataltól való függés elkerülése, és a helyi elosztású szociálpolitikai juttatásoktól, állásoktól való függetlenség teljes mértékben jelen van (jórészt ez demográfiai okoknak is köszönhető), azonban a helyi ügyekben való részvételt a közöny jellemzi, az jószerivel inkább csak a református egyházra korlátozódik. „*Nekünk annyi közünk van a polgármesterhez, mint maguknak*”,⁵⁶ mondják K.-ék. Ugyan régi tősgyökeres k.-i családról beszélünk, de mint mondják „*nem kérünk segílyt, megvagyunk nélkülük.*”⁵⁷ K.-ék szerint a hivatali szálakat rokonok mozgatják, így a juttatások haszonélvezői is a hivatalbeliek, valamint a közmunkán tengődő munkanélküliek és a segílyt alanyi jogon kapó cigányok. A hozzájuk hasonló emberek inkább távol tartják magukat a hivataltól és maguk boldogulnak – teszik hozzá. Az őslakos identitás és önigazolás egyik fontos mozzanata az egyedül boldogulás, az állami szociálpolitika helyi újraelosztásától való függetlenség, mely értékrendszer alapvetően szembe van állítva az utca többi széttöredezett világának függő helyzetével, így válva ez a fajta függetlenség, autonómia kulturális és gazdasági identitásképző-erővé az őslakosok perspektívájából.

2.2.2. „Cigányból nem lesz magyar, de magyarból lehet cigány” – a határhúzás mechanizmusai

Mint arra az előző, az *őslakosok* értékrendszerét taglaló szemelvényekben is utaltam, a közös értékek nem valamiért, inkább valamivel szemben fogalmazódnak meg. Az erősen múltira irányuló gazdag *szokások* egy elveszni látszó világot, világképet hivatottak reprezentálni, egy új, mind verbálisan, mind tartalmilag nehezen körülírható, meghatározható világgal, világokkal szemben. Az általam *őslakos világképpel*, tehát alapvetően kisparaszti gyökerekkel, felfele mobil életúttal, városi gyerekekkel rendelkező családok szigorú határmegvonást alkalmaznak a mindennapi diskurzusban. A világos csoporthatárok kialakítása verbálisan egyértelműen etnikus aspektusú, azaz magyarokra és cigányokra osztja az utca terét. A valóságban a képlet nem ennyire egyszerű, s a magyar és cigány csoportmegnevezés az *őslakosok* szemszögéből bonyolultabb: a *magyarok* kizárólag ők maguk. Ezzel szemben a *cigányok* csoportja összetett halmaz az utcának, magukat cigánynak és nem cigánynak tartók; gyerekes, egyedülálló háztartások; a falu más részéről, városról betelepülők; katolikusok, reformátusok, pünkösdisták, templomkerülők; munkával

⁵⁶ 43022 50:50

⁵⁷ Ugyanott

rendelkezők és munkanélküliek; egyszerűen *mindenki más*, aki az őslakosok halmazába be nem sorolható. Fredrik Barth, norvég szociálantrópológus 1969-ben kiadott *Ethnic groups and boundaries* (Etnikai csoportok és határok) című munkája,⁵⁸ s annak huszonöt évvel később felülvizsgált, recenzált változata⁵⁹ részletes tipológiát dolgoz ki az etnikai alapú határhúzási mechanizmusok elemzésére. Barth szerint a határhúzás elsődleges feltétele az etnikai megkülönböztető jelek megtalálása, konstruálása. Ennek kiváltó oka valamiféle diszkontinuitás annak a közösségnek az életében, amely a határhúzási mechanizmusokat elköveti. Ezt követően az adott közösség felfedezi ezeket a diszkontinuus elemeket saját közösségében. Esetünkben ez nem más, mint a rendszerváltást követő gazdasági beszűkülés a térsz felbomlásával, a közeli üzemek bezárásával. Ennek tágabb társadalomtörténeti tere az országos munkanélküliség, az ipari munkaerő falura húzódása, a szelektív migráció felgyorsulása, így a különböző szegénykultúrák megjelenése utcánkban.

A következő szakasz a határok kialakításánál a diszkontinuitás következtében létrejövő új elemek közül a látványos mozzanatok kiválogatása és artikulálása. Az őslakosok esetében ez a háztáji gazdasághoz kapcsolódó szimbólum- és normarendszer készletvilágában jelenik meg. Barth rámutat, hogy a sértett, illetve a szerveződésre jobban képes, befolyásosabb fél felülkerekedik ezen identitásszimbólumok konstruálásánál, míg a heterogénebb, széttöredezettebb, szerveződésre kevésbé képes, a Bourdieu-i tőkékkel kevésbé rendelkező csoport, bár ugyanúgy konstruál, alulmarad a befolyásosabb csoporttal szemben.⁶⁰ Esettanulmányom második felének célja e kevésbé szerveződő, sokszínűbb, heterogénabb világoknak a bemutatása, melyek demográfiai értelemben jóval jelentősebb populációt jelentenek az utca életében. A *harc* szimbolikus frontvonalra tehát egy szilárd, demográfiailag kisebbségben lévő, erős *mi* tudattal, közös múlttal, értékekkel rendelkező csoport és a szám szerint többségben lévő, az uralkodó csoport által *cigányoknak* nevezett, cigányokból és magyarokból egyaránt álló, külön világokra szakadt halmaz között húzódik.

„*Cigányból nem lesz magyar, de magyarból lesz cigány*” – tartja a legtöbbet idézett, az utcát jellemző *őslakos* szólás, mely alátámasztja azt a feltevésemet, amely szerint felelőtlenség volna az *utcát jellemző világok harcát* kemény, kulturális értelemben vett etnikus kontextusban értelmezni. Hisz esetünkben az etnikai kategória nem kizárólag magyar és cigány ellentétről, hanem ennél sokkal többről, morális, gazdasági és társadalmi tényeken és képzeteken alapuló csoportok együttéléséről és azok szimbolikus harcáról szól, melyet a

⁵⁸ Barth 1969

⁵⁹ Barth 1996

⁶⁰ Barth 1996

magyar társadalomtörténetnek és a településpolitikáknak egy perifériás területet érintő hatásai termeltek ki magukból. A *harc* tétje pedig lokális értelemben nem más, mint az utca javainak Barth-i értelemben vett szimbolikus birtoklása.

3. Széttöredezett új világok – az utcában élő jövő generációinak életstratégiái

Az őslakosok által *cigányoknak* nevezett, rendkívül heterogén sokaság egyedüli közös jellemzője, hogy az *őslakosok* által felkínált és elvárt kulturális, társadalmi és gazdasági mintát – különböző mértékben és hangsúlyban – nem tudják vagy adott esetben nem is akarják elfogadni és megvalósítani. Esetükben csoportról szociológiai értelemben nem beszélhetünk, hisz etnikai, gazdasági, kulturális értelemben heterogén *halmazról* van szó, melynek tagjai különböző stratégiát választanak az általuk ért kihívások leküzdésére, illetve megélésére. Barth egyértelműen utal arra a tényre, hogy a csoportok közötti határhúzás és ellentét esetén a heterogénabb csoport nehezebben talál olyan közös attribútumokat magának, amelyek segítségével saját etnikus tudatát ki tudná alakítani. Ez esetünkben is világosan látszik, ezért nem a csoport leírására, jellemzésére törekszem, hanem *a mindenki más halmazában* elhelyezkedő, egymástól is különböző, idegen *világok*, stratégiák, miliók bemutatására. Ehhez a Cs.⁶¹, a K.⁶², a D.⁶³, a F.⁶⁴, az Sz.⁶⁵, a B.⁶⁶, a H.⁶⁷, a G.⁶⁸ és a P.⁶⁹ családokkal illetve háztartásokkal készült beszélgetéseinket és megfigyeléseinket, valamint az *őslakos családokkal* készült interjúinkat⁷⁰ használom fel.

3. 1. Közös nevezők keresése a mindenki más halmazában

Az általam egyelőre *mindenki más halmazának* nevezett sokaság közös nevezőjének keresése azonban annak ellenére is releváns feladat lehet, hogy széttöredezett, különböző világokról beszélünk. A családok legfontosabb közös jellemzője, hogy nem rendelkeznek többgenerációs kötelékekkel az utcában, többségük kimondottan új beköltöző, öt-hat éve lakik ott. A halmaz másik közös metszete a sokkal fiatalabb átlagéletkor: a háztartások tagjának mindegyike aktív

⁶¹ 43002/1, 43002/2 illetve 43002/3. interjú.

⁶² 43008. interjú.

⁶³ 43007. interjú alapján

⁶⁴ 43038. interjú.

⁶⁵ 43027. interjú.

⁶⁶ 43023. interjú.

⁶⁷ 43019. interjú.

⁶⁸ 43015. interjú.

⁶⁹ 43013. interjú.

⁷⁰ 43007, 43014/1, 43014/2, 43021/1, 43021/2 és 43022. interjú.

korú, a háztartások többségében vannak gyerekek. Azonban az előbb említett demográfiai és migrációs jellemzőkön túl szociális, etnikai és kulturális értelemben is rendkívül heterogén kép tárul elénk. Így az etnikus kategóriánk nem szó szerint értelmezendő, kulturális és rasszjegyek összességét jelenti, hanem ennél egy jóval árnyaltabb, összetettebb metaforikus fogalmat. Összességében tehát azt láthatjuk, hogy az *őslakos csoportból* való kiszorulásnak valószínű nem kizárólag etnikus, hanem generációs okai is lehetnek: azaz a jelenlegi aktív korú népesség a rendszerváltás beköszöntével nem képes azt az idealizált kisparaszti gyökerű életformát üzni, amit a Kádár korszakban megélhetésként a háztáji gazdálkodással, a rendszerváltás után, pedig mint szokást az *őslakosok* megszokásból folytatnak. Ez esetben halmazunk harmadik közös nevezője a rendszerváltás vesztesként való megélése, mely a magyar rendszerváltás után megjelenő gazdasági, társadalmi depriváltság speciális térbeli szegregációs formáját, a *gettósodó térség* jeleit mutatja utcánk életében is.⁷¹

3. 1. 1. A deviáns szerep megélése – az utca falusi szinglijei

Az utca életében jelentőségteljes helyet foglalnak el az egyedülálló háztartások, melyek lakói talán a legzárkózottabb életet élik az utcában. Három ilyen háztartás, L. S., K. L. és D. M. portája sorolható a falusi szingli kategóriájába, mindhárman negyvenes-ötvenes éveikben járnak, ketten hajdanán házas emberek voltak, mára azonban egyedül maradva élik az utcában talán leginkább különc életüket, így a róluk készült elemzésben a velük folytatott rövid beszélgetéseinkre, megfigyeléseinkre, illetve az *őslakosok*, főleg B.-ék narrációjára⁷² hagyatkozhatunk. K. L.-el készült beszélgetésünk során a szingli férfiak esetén a már korábban említett falusi férfi szerep eltűnésének motívuma figyelhető meg: K. L. 1981-től fogathajtó a téeszben, közben katonaként és lovas határőrként is dolgozik, majd a téesz felbomlását és a rendszerváltást követően munkanélküli, illetve közmunka keretében gátőr. Elvált, feleségével és lányával nem tartja a kapcsolatot, ott jártunkkor is ittas állapotban „fogadott” minket.⁷³ Az *őslakosok keverékként* tartják számon, aki az „*alagsorból*”, azaz a mostanra kizárólag cigányok lakta *Kisutcából* való. L. S. esete kísértetiesen hasonló történet: bár szülei nagygazdák voltak, haláluk után „*elhagyta magát, [...] az az igazság, hogy mindig részeg*” – kommentálja B. L.⁷⁴

⁷¹ Virág 2006:61.

⁷² 43021/2. interjú.

⁷³ 43008. interjú.

⁷⁴ 43021/2. interjú.

A gazdaggyökerekkel rendelkező, falu szerte legendás L. család utcai sarja a rendszerváltás után kisiklott életút példája: napszámból tartja fenn magát, kertjét nem műveli, családot nem alapított, nemigen nyit ajtót senkinek s egyedül, magára hagyottan éli mindennapjait. Az alkoholizmus mint a rendszerváltás utáni munkanélküli férfiak deviáns, kilátástalan menekülési útja jelenik meg az öslakos diskurzusban: *„a munkáról huszonnégy órán belül le lehet szokni, de egy életen át nem lehet visszaszokni. Ez meg nálunk máma, mert ugye nincs munkahely, azért van nálunk ez a sok alkoholista. [...] Jöttek a bosszúságok, törlesztés, miegymás, hát elment és megivott egy sört. Ráért, hisz nincs munka, egész nap. Aztán ment egy haver, az is abba a helyzetbe volt. [...] Utána már nem érdekelt semmi, az otthoni munka sem: egy érdekelte, kapja meg azt a kis pénzt, nem baj, hogy a családdal mi van... Ezt is ez a rendszer szülte.”*⁷⁵ O.-ék interjúrészletéből is jól látszik, hogy az öslakosság rendkívül érzékenyen szemléli szűk környezete életmódjának *romlását*, melyet a rendszerváltáshoz, mint *a rendetlenség eljövételéhez* köt a magukra maradt, „haszontalan”, szerep nélküli negyvenes férfiak esetében.

A rendszerváltást követő éveket jellemző falusi férfi szerepek csökkenésére, elértéktelenedésére, családfenntartó szerepük válságára több szociológiai, antropológiai tanulmány is felhívja a figyelmet.⁷⁶ Juhász Pál már 1986-ban megjelent tanulmányában foglalkozik a falusi szingli férfi alakjával. Juhász felhívja a figyelmet arra az általában aprófalvakat, határ menti, periférikus térségeket jellemző jelenségre, hogy a közösségeken belüli nemi arányok erősen felborulni látszanak, azaz jóval több férfi marad a falvakban azokból a generációkból, akik családalapításban gondolkoznának, mint nő. Ennek oka szerinte az, hogy a falvakban megtalálható mezőgazdasági munka nem kecsegtet magas megbecsültséggel és presztízzsel járó, elérhető pozícióval a nők számára. Emiatt a falvak női lakossága szelektív migrációba kezd, városokba költözik, és ott talál munkát.⁷⁷ A rendszerváltást követően azután megszűnnek azok a mezőgazdasági munkahelyek is (termelőszövetkezetek, állami gazdaságok), melyek a férfiak számára kínáltak elhelyezkedési lehetőséget. Utcánk esetében így azt láthatjuk, hogy a középkorú generációban a férfiak száma felülreprezentált, és munkahellyel sem rendelkeznek, míg a nők hiányoznak a másik oldalról: Juhász értelmezése szerint ők már hamarabb elvándoroltak, míg a férfiak gyakorlatilag szingliként és munkanélküliként a rendszerváltást követően ott ragadtak a falusi terekben.

⁷⁵ 43014/2. interjú, 38:11.

⁷⁶ Kovai 2011; Juhász 1986: 14

⁷⁷ Juhász, 1986.

D. M., az utca női szinglije ezzel szemben az „utca bolondja” stigmáját viseli magán. A lakók többsége jó viszonyt ápol vele. „Egy cseppet dinka” – mondják többen. Régi parasztházát átadta a tyúkoknak, és velük lakik együtt – ez köztudott tény az utca lakóinak körében, s melyről megfigyeléseink is tanúskodnak. M. közmunkán tengődik, ott jártunkkor füvet gereblyézett, délutánonként a kertjét műveli és állatait eteti, mini gazdálkodásában a női- és férfimunkákat egyaránt ellátja. Szabadidejében, pihenés gyanánt az utca özvegy *őslakosát*, J. T.-t szórakoztatja.

3. 1. 2. Régi világból az új világba – a kitörési lehetőségektől megfosztva, avagy egy nem cigány nagycsalád stratégiája

B. E. és családja a periférikus lét és a cigány-nem cigány határok elmosódásának legszemléletesebb példáját mutatja. Az asszony k.-i parasztesaládból származik, ma is élő édesapja a téesz nagy tiszteletnek örvendő, elismert gépszerelője volt. A jelenlegi családfő, az 1964-ben született E. életútja azonban számos tragikus fordulatot vett: a középiskola első évfolyamán megbukott oroszból, majd a javítóvizsgára menet közúti balesetet szenvedett és végleg kimaradt. Utána Vásárosnaményban helyezkedett el pultosként. Ekkor esett teherbe és szülte meg rendkívül fiatalon első gyermekét. A naményi évek után, mint sokan mások az utcából, ő is a közeli Tiszaszalka Magyar Acél telepén dolgozott, majd 1986-ban férjhez ment. Házasságából két fia született. Ezután E. szociális ellátóként kapott munkát a lónyai központi tanácsnál, közben Mátészalkán leérettségizett és szociális ellátói szakképesítést szerzett. A tragikus fordulatok azonban nem értek véget: az érettségi bizonyítványosztás másnapján édesanyja felakasztotta magát.⁷⁸ E. házassága is megromlott, így húsz év után elvált. A rendszerváltás beköszöntével munka nélkül marad, s soha nem lesz többé stabil állása. E. esetenként szakmájában dolgozik mint közmunkás és időseket gondoz. Napjainkban rendszeresen jár gyermekeivel együtt napszámba, ahol általában bolti hiteleiket dolgozzák le. E. kertjét megműveli, krumplit, tengerit, zöldségeket termel, azonban elmondása szerint az állattartást nem engedheti meg magának. „Volt családi föld, de elúszott. Én azt mondtam akkor, engem nem érdekel. Most egy olyan nagygazdái, aki milliomos, na, hadd legyen neki, nekem nem kell. Én úgysem tudtam volna megmunkálni, nekem gépem sincs, semmim sincs.”⁷⁹ A mezőgazdaság összességében is meglehetősen idegen tevékenység a család

⁷⁸ 43023/4.

⁷⁹ 43023/2 18:20.

számára: „*Én mindig azt mondtam, ha nekem a virágcserepben van egy kis föld, az még túl sok is, mert én ezt a mezőgazdaságot nem csípem, nem az én műfajom.*”⁸⁰

E. mindhárom gyermeke, az *őslakos* gyerekekkel ellentétben, Vásárosnaményba járt középiskolába és mindegyikük a faluban lakik. Nagylánya, unokája és E. legkisebb fia alkotnak egy háztartást az utcában, a középső fiú egy utcabeli cigány család lányának udvarol és velük lakik. E. mindkét nagy gyermeke cigány partnert talált, amit anyjuk annak ellenére is rendkívüli módon szégyell, hogy elmondása szerint semmi baja a cigányokkal. A nagylány cigány férjének családja a *Kisutcára* való, zűrös anyagi háttérrel, egykor jól menő aszfaltozó vállalkozással a hátuk mögött. A lány azonban pár éve karácsonykor visszakerédkedett anyjához gyermekével együtt, így hajadon – ő is munkanélküli. E. középső fia vendéglátósnak tanult Vásárosnaményban, szakmájában nem kap állást, munkanélküli, barátnőjével rendszeres látogatója a pünkösdista istentiszteleteknek. A legkisebb fiú, a család reménysége, „*a nagyapja kézügyességét és tehetségét örökölte*”, mondja E. . Szeretné, ha továbbtanulna és elkerülne a faluból, és boldogulna. „*Innen meneküljön, ebből a környezetből, mert itt semmi nincs. Nem lehet munkát találni. Minek?! Hát azért, hogy elmenjünk dolgozni napszámba, de ott is úgy beszélnek az emberrel, mint a kutyával*” – mondja.⁸¹ Kérdés, ha a két idősebb gyermeknek nem sikerült a kitörés, I.-nek, a legkisebbnek vajon megvan-e rá a reális esélye.

Az egykor paraszti gyökerekkel rendelkező családot az *őslakos narratíva* egyértelműen a romlás, az *elcigányosodás* folyamatával írja le, melynek legfőbb jellemzője az önkormányzattól való függő viszony, a paraszti kultúra, a kertműveléshez szükséges tudás, fortélyok ismeretének hiányossága, a deviáns szokások burjánzása (cigaretta, alkohol, kávé, energiaital), illetve a gyerekek beházasodása cigány családokhoz. „*Baj nincs velük, hát csak trehányok, így mondv*”⁸² – mondja L., aki az általa deviánsnak tartott életforma elemeinek fenti felsorolásával szemlélteti E.-ék számára értelmezhetetlen életmódját.

Ez az esetünk a cigány és nem cigány családok keveredésével és a rendszerválást követő mobilitás és elmenekülés lehetőségének elvesztésével létrejövő lokálisan röghöz kötött, kirekesztett létet mutatja. E. mire megszerzi szakmáját és középfokú végzettségét, a rendszerváltás foglalkoztatási válságával túlképzetté és munkanélkülivé válik. Gyermekei továbbtanulása sokkal inkább a tankötelezettségért, mintsem a jobb életesélyek megteremtéséért történik: egyetlen esélyük, csakúgy, mint az *őslakos* családok gyermekeinek, az elvándorlás lenne, ami azonban a szülők rosszabb társadalmi helyzete, a rendszerváltás

⁸⁰ Ugyanott 19:28.

⁸¹ Ugyanott 06:00.

⁸² 43021/2.

okozta létbizonytalanság és röghöz kötöttség miatt lehetetlenné válik. Céljuk így nem más, mint a hosszú távú berendezkedés a falusi, periférikus életre, mely a helyi szociálpolitika által nyújtott javak megszerzéséért folytatott harc (közmunka), a helyi szürkegazdaság által kínált lehetőségek maximális kihasználása (napszám), illetve egy színvak kapcsolatháló, kooperáció kiépítése – mindezek az etnikus határok fellazulásához vezetnek, melyek az utcában létrejövő vegyes házasságokon érhetők többek között tetten.⁸³ Ezeket a folyamatokat látjuk E. középső gyermeke életpályájában, aki cigány barátnőt találva, a falusi cigány identitás egyik legfőbb szervező erejéhez, a pünkösdistá mozgalomhoz is csatlakozott, valamint lánya történetében, aki a falu homogén cigány negyedét, a *Kisutcát* megjárva költözött vissza kilátástalan házasságából édesanyja és öccse mellé.

3. 1. 3. „Még nem lehet észrevenni, hogy barnulna” – az asszimiláció stratégiája

A harmincas éveiben járó Zs. és családja az utca sokat emlegetett, zárkózott életet élő háztartása: többszöri próbálkozás után sem sikerült interjút készítenünk velük, így leírásuknál környezetük elbeszéléseire hagyatkozom.

A háromgyermekes Zs. és családja az utca egyetlen kétemeletes házában lakik, mely megtöri a páros oldalegyenletes, kisparaszti utcaképét. A házat részben szocpol, részben banki devizakölcsön segítségével építették fel, jelenleg is jelzalog van az épületen. Zs.-ék az utca fiatal családjaihoz hasonlóan munkanélküliek, napszámból egészítik a szociális juttatások által kínált szűkös kereteket. Zs. férje k.-i születésű, a Kisutcára való, míg Zs. eredetileg dunántúli lány: anyja cigány, apja orosz, külsejét tekintve szlávos szépségű szőke nő. Édesanyja egy kerecsényi cigány férfihez jött férjül, így kerültek a tiszaháti faluba. Zs. fizikai megjelenése, szőke haja, világos bőre és mindenki által köztudott cigánysága (édesanyja, mostoha apja, férje is cigány) miatt kerül az utca minden lakója etnikus határmeghúzásának és érdeklődésének kitüntetett helyére. Az ő történetével mutatom be, hogy a paraszti életmód követése és a rasszjegyek elfedése által nyújtott asszimilációs lehetőség mennyire működhet valós alternatívaként az utca esetében.

Zs.-ék körülbelül tíz éve költöztek be az utcába, az *őslakosok* elmesélései alapján ők voltak az első cigány család az utca életében. „A Kisutcáról jöttek fel, ilyen fél ilyen fél olyan, kevert emberek, azok aztán átköltöztek a szembe lévő telekre” – meséli B. L.⁸⁴ Így kerültek O. B. szomszédjába, aki nekik adta el budapesti testvére házát. „Olyan rendesnek látszottak...

⁸³ Ugyanott

⁸⁴ 43021/2. interjú.

Magyar itt meg nem vesz, meg ők kapták ugye a szocpolt” – magyarázzák O.-ék az adásvétel körülményeit és szükségességét.⁸⁵ „*Más cigánykölykök bringáznak össze-vissza, ezek mindig idehaza vannak*” – dicséri őket O.-né. A jószomszédi viszony és bizalom alapja a gazdálkodás segítése: „*adtunk nekik krumplit, hagymát, hogy csinálják a kertet, de most csinálgassák is, a krumplija szebb is, mint a mienk*”.⁸⁶ Az O.-ék által meglehetősen egyoldalúan lefestett kapcsolat azonban második látogatásomkor árnyaltabb lett: Zs. férje érkezésekor éppen rotációs kapájával segített O.-ék kertjében, amiből arra lehet következtetni, hogy ugyan a háztáji gazdálkodás rítusaiból kihagyják az egyértelműen cigányként számon tartott szomszédjaikat (mint például disznóvágás), azonban az egyoldalú gondoskodás helyett inkább egyfajta patrónus-kliensi intézmény, kooperáció⁸⁷ kezd kialakulni a két szomszéd között. Zs. a külseje miatt azonban folyamatosan *az őslakos szempillantások keresztútjében* áll. Elbeszélőink miután megjegyzik, hogy Zs. és családja mind öltözködésben, mind életformájában és habitusában különbözik az utca többi *cigánynak* mondott lakójától, sietve figyelmeztetik is egymást származására. „*Na ez az, amit mondtam. Ezek is cigányok, pedig senki nem mondaná meg róluk. Az asszony nem is cigányosan öltözködik, még nem láttam rajta fekete portékát*”⁸⁸ – mutat rá J. T. a távolban haladó Zs.-ékra. Fredrik Barth szerint egy etnikai csoport mibenlétét a másik csoporthoz való viszonya határozza meg, amelyet egyfajta társadalmi határ jelöl ki. Ez egyben egy társadalmi termék, melynek az idők során változó fontossága lehet az adott közösség életében. Így a csoportok kultúrája és társadalomszervezete is változhat anélkül, hogy maga a határ, azaz az etnikai különbségtétel eltűnne; sőt bizonyos esetekben, míg a csoportok tartalmilag egymáshoz kezdenek hasonulni, a határok ezzel párhuzamosan akár tovább is erősödhetnek.⁸⁹ Zs.-ék esetében ez a fajta határhúzási mechanizmus érvényesül az utca őslakói által. Ugyan az említett család mind kulturális és társadalmi, mind gazdasági értelemben próbál közeledni, ezzel asszimilálódni az őslakos-paraszti életformához, a befogadás nem jöhet létre, hisz az egymással vetélkedő, illetve harcoló csoportok nem érdekeltek igazán a nyitásra: ha egy cigány származású, szőke hajú lány családját elismernék, azzal saját identitásukat, dominanciájukat kérdőjeleznék meg az utca életében. „*Vannak itt helyes szőke cigány lányok, de harminc-negyven fele mind bebarnul*”, mondja O. B.⁹⁰ Az asszimiláció stratégiájának esetünkben tehát az a tétje, hogy Zs. *bebarnul-e* vagy *szőke tud-e maradni*, azaz hogy származását mintegy *leküzdvé* közelebb

⁸⁵ 43014/1. interjú, 29:03.

⁸⁶ Ugyanott, 26:05.

⁸⁷ A komaság magyar-cigány együttélésében játszott szerepéről lásd bővebben Durst 2008: 232.

⁸⁸ 43007. interjú, 40:06.

⁸⁹ Eriksen, 2008 :59-61.

⁹⁰ 43014/1. interjú, 27:45.

tud-e kerülni, illetve, hogy hitelesen tudja-e közvetíteni a paraszti kultúra gyökereit, mintáját a jövőben az utca többi új lakója számára.

3. 1. 4. Kiszorulva Budapestről – falusi stratégiák a városi létből visszaérkezve

Az utcai *új világ* tagjainak jelentékeny része Budapestről kiszoruló, cigány származását is vállaló család, akik személyes okok miatt, illetve a rendszerváltás után egyre drágábbá váló városi megélhetés következtében költöztek vissza K.-re. A két érintett család az Sz.,⁹¹ illetve a G. család,⁹² mindkettő részben helyi gyökerekkel rendelkezik.

Sz. L.-nét, E-t, aki élelmiszerboltot működtet a faluban, mindenki csak *a cigányboltosnak* hívja az utcában. 2006-ban költöztek vissza Budapestről részben családi, részben anyagi okok miatt. E. mindig is álmodott egy önálló boltról, s ennek lehetőségei K.-en látszottak adotttnak. Ötödikként nyitott élelmiszerboltot a faluban, s üzlete előnyének saját származását tekintette: abban bízott, hogy a k.-i cigányok, de legalábbis tágabb rokonsága őt választja. Számításai csak részben jöttek be, mint mondja, a cigányok irigyek sikerességére, és férje rokonságával is kiújultak az ellentétek, ami visszaveti a forgalmat. Összességében azonban E. remekül helyt áll a boltok közötti versenyben: előnyének azt tartja, hogy nem csatlakozott lánchoz, így nagy árréssel tud dolgozni, illetve, hogy kifinomult hitelezési stratégiája van: a hitel mennyiségét limitálja, korlátozza a termékek listáját, amit hitelre lehet vásárolni, s nagy szerencsének tartja, hogy vásárosnaményi ügyvédi ismeretségein keresztül hivatalos behajtást tud küldetni az elmaradt törlesztők számára. E.-nek összességében jó gazdasági és társadalmi kapcsolatai vannak, melyek vállalkozása működéséhez elengedhetetlenek: a polgármester jó ismerőse, rajta keresztül kapták meg igen kedvezően boltja üzlethelyiségét, de mint mondja, jóban vannak a település másik politikailag meghatározó figurájával, a tiszteletes úrral is. Jó kereskedő képességét már fiatal korában is kamatoztatta a faluban, amikor a budapesti Tigris Piacról hozott ruhákat elmondása szerint hatalmas árréssel értékesítette a falusiak körében. Az utcában viszont rendkívül zárkózott életet él, épp csak köszönőviszonyban van szomszédjaival, s a gyermekei sem járnak össze a szomszéd gyerekekkel játszani. Férjének aszfaltozó vállalkozása van, mely szemmel láthatóan jól megy: „*legközelebb Borsodban kap munkát, aztán onnan megy feljebb a többi megyébe*” mondja E.,⁹³ aki szerint rendkívül sok múlik a reklámon is: férje vállalkozása honlappal rendelkezik, s a téli munkamentes hónapokat böngészéssel tölti új megrendelések után nézve. E. összességében elégedetlen k.-i

⁹¹ 43027. interjú.

⁹² 43015. interjú.

⁹³ 43025. interjú, 11:23.

életével (amit nagyban befolyásol nagyobbik lányának súlyos gerincbetegsége), mely nem vállalkozásaik sikertelenségével, sokkal inkább a partikuláris falusi lét megélésének nehézségével függ össze: „*nagyon nagy tanyaság van itt*” mondja,⁹⁴ majd hozzáteszi: „*vennék egy kis lakást Pesten, azt sem bánám, ha alkalmazott lennék*”.⁹⁵ E. tehát gazdasági értelemben a periférikus térség/település sikeres vállalkozója, az utca egyetlen lakója, aki származásából tőkét képes kovácsolni, s tudatosan tudja kihasználni a közösségben jelenlevő etnikai különbségeket. Sikerének forrása települési (polgármester) és kistérségi (a vásárosnaményi ítéltábla) szinten ápolat kapcsolatainak hálójában. Azonban városi, kereskedő életformájának, igényeinek szűk az a tér, ami lehetővé teszi gazdasági sikerességét, így válik olyan kívülállóvá, akinek életében a lakhely szinte semmilyen társadalmi szerepet nem tölt be, annak ellenére, hogy ez a záloga önálló és sikeres vállalkozásának.

G.-ék helyzete ennél jóval jellemzőbb és szomorúbb képet mutat: ők a városi megkapaszkodás lehetőségét elvesztő, falura ki-, illetve visszaszoruló szegénység szemléletes példái. „*Itt lakás van, de munkahely nincs, ott munkahely volt, de lakás nem volt*” foglalja össze G.-né M. ideköltözésük okát.⁹⁶ Ő maga erdélyi származású, előző házasságából származó két beteg (hemofiliás) fiával került Budapestre a román forradalom alatt, ott ismerkedett meg jelenlegi férjével, aki k.-i származású. Monoron éltek egy szoba-konyhás lakásban, mivel azonban külterületre építkeztek, nem kaptak hitelt a bővítésre, így költöztek vissza K.-re. Budapesten mindketten rendelkeztek munkával, M. sokáig lángossütőként dolgozott az Örs Vezér terén. „*Nem tudtuk, hogy itt ekkora nyomor van*”⁹⁷ meséli M., aki a helyi szociálpolitikai juttatásokból sem részesül, mivel húsz év alatt sem sikerült megszereznie magyar állampolgárságát. A hatfős család szociális juttatásokból, illetve napszámból tartja fent magát. „*Amit tudunk, a kertben megtermelünk*”⁹⁸ mondja, s ezért az őslakos szomszédok is tisztelik őket. „*Azok rendesek. A kertet szépen rendbe tartják, minden*” – kommentálja L. bácsi helyzetüket.⁹⁹

G.-ék sok szempontból Zz.-hez hasonlóan köztes figurák az utca életében, olyan tisztességes szegények, akiket az utca véleményformáló őslakossága tisztelni, s ami még fontosabb, *sajnál*ni tud. Ennek záloga, hogy G.-ék birtokában vannak egy olyan lokális tudásnak, amely segít betartani azokat a szabályokat, melyet az őslakosság elvárna az *új világ beköltözőitől*. G.-ék sorsa is illeszkedik azokhoz a tanulmányokhoz, amelyek a városi kapaszkodó

⁹⁴ Ugyanott, 39:05.

⁹⁵ Ugyanott, 18:41.

⁹⁶ 43015. interjú, 08:14.

⁹⁷ Ugyanott, 12:20.

⁹⁸ Ugyanott, 00:48.

⁹⁹ 43021/2. interjú,

szegénység fokozatos falura szorulására figyelmeztetnek. Ezen életutak esetében azonban következtetni lehet arra is, hogy a falura érkezés nem egy állomás, hanem egyfajta *menedék és depó*, azaz az aktív munkaerőpiacról való végleges kikerülés.¹⁰⁰

3. 1. 5. Perspektíva nélkül: a hagyományos szerepek újratermelése – otthonülő lányok, távolban dolgozó férfiak

Az abszolút stagnálás és perspektíva nélküliség állapota jellemző F. Zs.-né J.-re,¹⁰¹ illetve H. J.-re,¹⁰² mindketten a Kisutcáról betelepülő fiatal cigány asszonyok, unokatestvérek. J. harminc éves, huzamosabb időt nem töltött távol a falutól, jelenleg három gyermeke van, akik közül a legidősebb hetedik osztályos. Tovább szeretett volna tanulni, fel is vették Nyíregyházára, de végül megijedt és meghátrált: „*beiratkozásnál visszaléptem, mikor a könyvet osztották*” – mondja.¹⁰³ Pár évet a szülői ház körül segített, majd férjhez ment. Három gyermeke van, jelenlegi házukat szocpolból vásárolták 2008-ban. „*Mindig is szerettem ezt az utcát.*”¹⁰⁴ Kevesebb a szomszéd és nagyobb a csend a falu teljes egészében cigányok lakta utcájához, a *Kisutcához* képest, taglalja a házváltás indoklását. Férje cukorbeteg, inzulinozza magát, rokkantnyugdíjas, ennek ellenére rendszeresen eljár Nyugat-Magyarországra aszfaltozni. Két-három hetet dolgozik egyhuzamban, utána két-három napot tölt itthon a faluban. J. mindennapjai így a háztartás vezetésével és a gyermekneveléssel telnek, melyet hasonló helyzetben lévő testvéreivel, unokatestvéreivel való összejárások szakítanak meg. Tervei nincsenek, ha tehetné, elköltözne, de erre nem lát sok esélyt.

H. J. élethelyzete látszólag nagyon hasonló: szintén pár éve költözött ide a család a *Kisutcáról*, előtte J. férjével és gyermekükkel a Tisza túloldalán, fekvő Komoródon lakott három évig. Férje jelenleg is ott lakik szüleivel, míg H. J. pár éve megvéve jelenlegi házát hazaköltözött gyermekével, mivel nem szeretett távol lenni K.-tól. Vályogházukat szocpol és devizahitel segítségével korszerűsítették. Férje, P. szülőfalujában közmunkás, hobbija az állattartás. A fiatalasszony módos aszfaltozó családból származik, a vállalkozás azonban tönkrement, azóta az akkor aranyban félre tett vagyont élik fel. Munkája nincs, az általános iskola utána nem akart továbbtanulni. Az utcát nem szereti, túl csendes, „*a Kisutcán bezzeg zajlik az élet*” és ott van több ismerős is¹⁰⁵ – mondja. Napjait gyerekneveléssel,

¹⁰⁰ Feischmidt 2008: 102.

¹⁰¹ 43038. interjú.

¹⁰² 43019. interjú.

¹⁰³ 43038. interjú, 04:43.

¹⁰⁴ Ugyanott, 15:13.

¹⁰⁵ 43019.

beszélgetéssel, családjával, illetve állataik etetésével és a kert művelésével tölti. P., aki az őslakosok elmondása szerint nem cigány, tekintélyes gazdaságot tart fenn, melyet távollétében felesége, H. J. gondoz. A háztáji gazdálkodás fontossága P., a férj családjából hagyományozódott át, a k.-i gyökerekkel rendelkező cigány élettárs, J. életében azonban új megélhetési stratégiaként, valamint kulturális tőkefelhalmozásként jelenik meg. Az utcába betelepült családban azonban a háztáji gazdálkodás fenntartása módosul és kiegészül, reprezentatívabbá válik és az „*arányok és mértékek*” jellemezte klasszikus kisparaszti gyökerektől jelentősen eltér: a szárnyasok mellett számos különleges állat, mint például póniló, páva, galamb, papagáj, sőt halastó is helyet kap az ólak körül. P., aki a földrajzi és gazdasági szempontból kedvezőbb helyen fekvő B. és K. között ingázik, tartja fenn a tekintélyes, reprezentatív funkciókkal kiegészülő háztáji gazdaságot, az ő feladata a minimális pénzkeresés a környék informális tereiben, illetve gazdaságában, míg a nő feladata a gyereknevelés, a támogatásokkal való sáfárkodás, valamint férje távollétében a gazdaság működtetése.

A két unokatestvér a rendszerváltás utáni perspektívatlanság, a falusi, mobilitást kizáró csapdahelyzet példája az utcában. A nők életét az aluliskolázottság, munkanélküliség, a hagyományos családanya szerep kényszerű felértékelődése, a periférikus helyzetből fakadó kirekesztettség, olykor az unalom jellemzi. Kizárólag a férfiak feladata a családfenntartás: ám mivel a Beregi Tiszaháton erre nincsenek lehetőségek, a Tisza túloldalára, az ország belseje felé orientálódnak, s huzamosabb időt kénytelenek távol tölteni családjuktól.

A két család példája a rendszerváltás előtti ingázó életmód továbbélése: a férfiak alkalmi munkákból, rossz és instabil munkakörülmények és feltételek között dolgoznak. Az őslakos nők életútjához képest e családokban egyértelmű megrekedést láthatunk: a hagyományos női-férfi munkamegosztás megmarad: a nők nem tanulnak tovább, nem hagyják el a falut sem rövidebb, sem huzamosabb ideig, a ház körüli munkálatokat, a gyereknevelést és a háztartás vezetését végzik, mobilitásuk megreked. Életüket rendkívül szűk térben és korlátok között töltik. Férjeik feladata az egykeresős háztartások fenntartása, ami kizárólag a kényszerű ingázás és az alkalmi és feketemunkák világában teljesíthető. Az egykeresős, ötfős családok helyzete így alapvetően instabil, a felfele mobilitás lehetősége kizárt, s a lokális válságok (mint például egy aszfaltozó kft. csődje, vagy a közfoglalkoztatás átalakítása) az ő megélhetési lehetőségüket, stratégiáikat veszélyezteti leginkább. Náluk is felértékelődik a helyi szociálpolitikai újraelosztás szerepe, s a bizonytalanságban egyre inkább a háztáji hagyományok, illetve az önellátó gazdálkodás felé fordulnak. Etnikai és csoportértelemben is egyértelműen *cigányoknak* tartják őket, akik az őslakosok szemében túlságosan

temperamentumosak és lusták: a férfiakat, azaz a családapákat ritkán látják, nem ismerik, míg a nőket munkakerülő, lustálkodó, intenzív szociális életet élő cigányasszonyoknak írják le. Ők maguk is a paraszti múlt hiányát okolják az őket az őslakos magyaroktól elválasztó társadalmi és etnikus határvonal kialakulásában: „*Csak ugye a cigánynak minek a föld? Mind el is adták! Minden cigány eladta a magyaroknak*”¹⁰⁶ mondja J., aki az őslakosság által magyarnak tartott férje állattartási hobbija felett jobbra értetlenül áll.

3. 2. Autonómia vagy önszegregáció? – a pünkösdzizmus, mint a csoportképzés lehetősége

Az utca *új világának* legerősebb összetartással bíró csoportja az a két megtért, pünkösdista cigány család, akik kulturális értelemben alternatívát képesek nyújtani a hagyományos paraszti világ látszólagos szilárdságával szemben. A lélekszámban mintegy 25-30 főt felmutatni képes csoportot a Nyíregyházáról kiszoruló Cs.,¹⁰⁷ illetve az árvaházból kikerülő P. család¹⁰⁸ teszi ki. Az utca pünkösdista híveinek leírásánál így az előbb említett családokkal készült interjúkra, valamint az istentiszteleten végzett résztvevő megfigyelésekre kívánok támaszkodni. A pünkösdista közösség ott jártunkkor körülbelül 25-30 főt számolt. Vallási identitásuk meglehetősen összetett: P.-ék egyértelműen pünkösdistának vallják magukat, míg Cs.-ék bár elmondásuk szerint pünkösdsinek tértek meg, jelenlegi gyülekezetük a metodista egyházhoz kötődik. A falu neoprotestáns közösségeiben végbement törés eredményeképpen a faluban több közösség is működhet párhuzamosan. Az eredetileg személyes ellentétek, nézeteltérések teológiai, felekezeti törések mentén artikulálódtak tehát. A Cs. és P. család egyaránt hat éve tért meg, Cs.L. jelenleg a közösség lelkipásztora, nagyobbik fia dicsőítő, másik fia a liturgikus énekek megzenésítéséért felel. „*Az életünk megváltozott, addig az életemben semmi örömöm nem volt, csak az, hogy a feleségemet megismertem és megszülettek a gyerekeim*”¹⁰⁹ – kommentálja Cs.L. a vallás életére gyakorolt hatását.

A pünkösdzizmust, mint a cigányok kulturális autonómiára való törekvését foghatjuk fel. Patrick Williams francia antropológus szerint a pünkösdzizmus rituáléjával szervesen összekapcsolódik a cigány kultúra megélése, esetenkénti újraélése, mely a vallási rítusokban jelenik meg.¹¹⁰ Ezek elsősorban a nyelvben, a zenében, a szokásokban, illetve a kézművesség esetében érhetőek tetten, melyeket Williams – a közösség kulturális tökéjétől függően –

¹⁰⁶ 43019. interjú, 12:49.

¹⁰⁷ 43002/1. és 3002/2. interjú.

¹⁰⁸ 43015. interjú.

¹⁰⁹ 43002/2. interjú, 19:18.

¹¹⁰ Williams 2000: 286-295.

„újracigányosodásnak”, illetve „cigányosodásnak” nevez.¹¹¹ A pünkösdzizmus a cigány kulturális gyökerek felértékelődése mellett komoly szerepet játszik a cigányok politikai képviseletének megerősítésében is. Mivel a pünkösdzizmus számos, cigányok és nem cigányok által lakott közösségben kizárólag a cigányság körében van jelen, a közös vallásos lét megélése, és vallás társadalomszervező ereje egyfajta etnikai alapú érdekképviseletet eredményez. Williams szerint a pünkösdisták lelkészek ma a szóvivő szerepét is betöltik a cigány csoportokban.¹¹²

A tereptábor alatt a politikai érdekképviselet és a vallás közötti összefüggések részben beigazolódni látszottak: a faluban éppen a 2010-es önkormányzati választások előtt jártunk. A cigány kisebbségi önkormányzat felállítására több cigány csoport is kísérletet tett, a szervezés egyik motorja Cs. L., a helyi pünkösdisták közösség lelkésze volt. Igaz végül a helyi CKÖ – valószínűleg az önkormányzat tudatos blokkolása következtében – nem tudott létre jönni, maga Cs. L. is visszalépett a jelöltségtől. Azonban Cs.-ék a beköltözők oldaláról egyedül fogalmaztak meg éles kritikát az önkormányzat hatalmi mechanizmusaival, hegemoniájával (például a közmunka és a helyi szociális transzferek szétosztásával) szemben, holott nyilvánvalóan ezek a jelenségek az utca többi aktív korú lakóját érintették. *„Isten formál bennünket. Azért mondom ezt, mert az ember észreveszi az, hogy – talán eddig nem vettük volna észre, ha az ember nem fogadta volna el az Urat, nem tért volna meg, hogy kibe mi lakozik, ki milyen rossz ember. És hogy így már változás van az életünkben, változás van a helyi embereknek az életébe, felvillan az, hogy milyen gonoszságok, milyen rossz dolgok folynak az önkormányzatnál.”*¹¹³ A pünkösdi vallási közösség tehát bizonyos civil, állampolgári tudatosság feltámasztását is szolgálhatja az utca cigánysága esetében.

Patrick Williams szerint a pünkösdzizmus a cigányság körében nem más, mint egy válságtünet, illetve válságra adott válasz, mely explicite a gádsók (ebben az esetben a papok) kirekesztését követően megüresedett helyet foglalja el, míg impliciten a cigányság asszimilációjára, illetve a cigányság társadalmi peremhelyzetére megoldást nyújtó stratégia.¹¹⁴ Ezt kiválóan alátámasztják a pünkösdisták hívek és a református egyház általunk megfigyelt helyi pengeváltásai. A református öslakosok által csak *szektásoknak* nevezett csoport számos tagja reformátusnak vallja magát, ami a két csoport széttöröttségét még jobban felszínre hozza. *„Itt a református egyház azt mondja, hogy mi oda be se teheressük a lábunkat. Nem*

¹¹¹ Ugyanott, 291.

¹¹² Ugyanott, 293.

¹¹³ 43002/2. interjú, 34:55.

¹¹⁴ Williams 2000: 295.

mehetünk, mert mi szektások vagyunk”¹¹⁵ – mondják. A helyi református egyház illetve a neoprotestáns gyülekezet között fennálló konfliktust tovább mélyíti a szentségek (úgy, mint keresztelezés, bérmlás, temetés stb.) valamint *az üdvjavak monopolizálása*¹¹⁶ a hivatalos egyház részéről, akik a híveket válaszá elé kényszerítik, azaz abban az esetben hajlandók a szentségeket megadni, amennyiben a hívők csak a hivatalos egyházhoz hűségesek és feladják a kis gyülekezetekben a tagságukat.

A neoprotestáns gyülekezetekbe menekülő családok közössége nem más, mint az utca általam *mindenki más halmazának* nevezett csoport identitás-nélküliségére és a régi világ kirekesztettségére adott válasz, mely az utcai *új világ* lakóinak stratégiái közül a legbiztosabb kulturális alapokon nyugvó, markáns, a paraszti világtól élesen elütő, összetett lehetőség. Komplexitása abból adódik, hogy kulturális, gazdasági, társadalmi, valamint politikai alapokat épít a közösség számára. Kulturális alapokat, amennyiben elfogadjuk Williams *újracigányosodás* fogalmát, azaz a világi cigány kultúra vallási kontextusban való újbóli megélését. Gazdasági alapokat is, hisz a gyülekezet tagjai közötti állandó kooperáció erős közösségi hálót sző, teret ad a kalákának és nem utolsó sorban az egyház nyugat-európai, illetve budapesti kapcsolatain keresztül rendszeres karitatív segítséget nyújt a megtért családok számára, hogy ne szoruljanak az utca gazdasági értelemben is motorként funkcionáló öslakosainak szívességeire. „*Mi hívők, megtértünk. Tehát így a hívők, akik Istennek a gyermeke, megpróbálnak egymáson azért jobban segíteni, mint a világi emberekkel, azokkal az emberekkel, akik nem.*”¹¹⁷ (Jó példa erre, amikor ott jártunkkor a P. családnak egy másik gyülekezeti család segített disznót vágni és darabolni.¹¹⁸ A vallás erős társadalmi töltettel is bír számukra, hisz a pünkösdzizmus hitének útjára lépett családok szilárd *mi* tudattal rendelkező csoportot alkotnak *az új világ* széttöredezettségében, amely lényegében az egyetlen élő valós alternatívát nyújtja a kisparaszti kultúrával szemben. Végül egyfajta politikai tőke, hisz a vallás, mint közösségsszervező erő segíti a cigányok politikai önszerveződését, illetve érdekérvényesítő képességük javítását.

Ennek fényében talán természetes, hogy a régi világ öslakosaiban a pünkösdzizmushoz kapcsolódó családok keltik a legnagyobb ellenérzést. „*Abban a házban valami felekezet van: se nem református, se nem katolikus, mit tudom én milyen [...] gitároznak, énekelnek, tegnap volt a harmadik vasárnap, hogy volt*” – kommentálja az utca spirituális életének változását J.

¹¹⁵ 43002/2. interjú, 18:00.

¹¹⁶ Bourdieu 1978: 177.

¹¹⁷ 43002/2. interjú.

¹¹⁸ Ugyanott.

T.¹¹⁹ A pünkösdisták családok autonómiája azonban egyszerre magától értetődő függetlenség és kényszerű szegregáció, hisz *a mindenki más* halmazának az utca őslakosai által legjobban kitaszított és mind verbálisan, mind a mindennapok során a legkirekesztettebb csoportja ők. Így a régi világ lakói az ő esetükben fogalmazzák meg a legélesebb kritikát és értetlenül állnak e két család életformájával, megélhetési stratégiáival, vallásával és kultúrájával szemben. A zömmel nagycsaládos, sokgyerekes, egyben az utcában lakó legszegényebb, a kertművelést elhanyagoló háztartások *az őslakosok* szemszögéből a rendetlenség, a felfordulás és a megbotránkozás szimbólumai, saját, ideálisnak tekintett világuk legtökéletesebb ellenpólusai. Cs.-éknél a tizenhét tagú család együtt tartása elsődleges szempont: egy egykori nagygazda-házat megvéve, az ólakat is lakássá átalakítva négy háztartás él egy fedél alatt, egy telken. Ugyanebben a házban tartják a k.-i pünkösdisták istentiszteleteiket, itt kapott helyett az imaterem, illetve a szakrális tárgyak nagy része is.

A szintén megtért P. család öt éve építette fel három gyermekük után járó, szocpulos támogatással új, háromszobás házát. Az észak-magyarországi szegénytelepek hangulatát idéző háztípus körül az udvar a legkevésbé gondozott az utcában, s itt mutatkozik a legkisebb hajlandóság és szándék a paraszti és mezőgazdasági hagyományok átvételére is. „*Ahhoz, hogy én most bevessem a kertet, csak szántásra-boronálásra, erre-arra legalább kell húsz-huszonöt ezer forint. De még akkor hol a vetemény? Na most a semmiből hogy lehet ezt megcsinálni?*” – kommentálják.¹²⁰ A kizárólag napszámból élő P. családról a legtöbb őslakos utcabeli meglehetősen negatív véleménnyel van, s hangsúlyozzák depriváltságukat a többi betelepülővel szemben is. „*Csak annyira gondozzák a kertet, hogy éppen be tudjanak menni az ajtóig. Paplanokat teregetnek ki az udvarra, kis sátrat csinálnak, mint az indiánok*” – kommentálják K.-ék a P. család életmódját.¹²¹ „*Olyan az udvaruk, hogy a kertben a szarvasbikát megfogná a gyom*” – mondják O.-ék.¹²² A kulturális és társadalmi távolság érezhetően az új világ pünkösdisták cigányai és a régi világ református magyarjai között a legnagyobb: elzárkózva élnek egymástól, éppen, hogy köszönnek, s egyik fél részéről sem merül fel a kapcsolatok elmélyítésének szándéka. „*Bármilyen gondunk van, elsősorban az Úrhoz megyünk. Nem emberekre, emberekkel nem szabad számolni, meg se bízni. Tehát azt mondja az Úr, hogy mit, hol van a ti bizalmatok? Ha nem én bennem bízok, hanem emberekben. Tehát itt az Úrban kell bízni és az Úrban kell mindent elrakni.*”¹²³ Mivel e családok

¹¹⁹ 43007. interjú, 10:40.

¹²⁰ 43012. interjú.

¹²¹ 43022. interjú, 46:02.

¹²² 43014/1. interjú, 25:00.

¹²³ 43013. interjú.

életstratégiáiban egyértelműen tetten érhető a paraszti normák követésére való hajlandóság, a pünkösdisták változó formában, de *a mindenki más* halmazának is bizonyos fokú kirekesztettjei; egyfajta szubkultúra az utcában, mely saját erős szabályrendszerét követve egyfelől profitál a csoporttudat nyereségeiből, s autonóm csoporttá tud válni, másfelől viszont kirekeszti magát az utca még mindig erős és valamilyen formában tovább élő paraszti hagyományából, normarendszeréből.

4. A harc állása – avagy a beregi falusi társadalmak jövője

Utcánkban *egy régi és egy új világ* áll szemben egymással. A *régi világot* az a létszámát tekintve kisebbségben lévő három-négy család alkotja, amely erős csoporttudattal, beágyazottsággal, múltja, és az abból fakadó legitimációja alapján az utca életét még mindig meghatározza, az utca határmegvonó diskurzusait uralja, s számos közös demográfiai, társadalmi, gazdasági, kulturális tulajdonsággal rendelkezik. *Az új világ tagjai* ezzel szemben, bár nem csoportot, hanem széttöredezett halmazt alkotnak az utca életében, demográfiai tekintetben és létszámukban mégis *nyerésre* állnak. Nem rendelkeznek azonban közös társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági tulajdonságokkal, nem köti őket össze azonos identitás, csoporttudat, hanem folyamatosan keresik helyüket az utca életében, s egyéni stratégiákat követnek a mindennapokban. Egy valami köti össze őket: *a régi világ tagjai* által történő, különböző mértékű és morális alapú elutasítás. *Az utcai új világ lakói* az őslakosok felől tekintve nem tudnak őslakosokká válni, mert nem adottak, sem élettörténetükből, sem a jelenből származtatva azok a társadalmi és politikai keretek, feltételek, amelyek lehetővé tehetnének egy olyan felfelé mobil, aktív munkás, paraszti gyökerekkel rendelkező életutat, amit a szocializmus időszaka kínált. A felerősödő szelektív migráció, azaz a középrétegek elvándorlása és alsóbb rétegek beköltözése, melyet a rendszerváltás után bekövetkező társadalmi-területi egyenlőtlenségek csak tovább erősítettek, a régi, idealizált világ alkonyát jelzik. Az őslakos gyerekek ösztönzött elköltözése így annak bizonyítéka és felismerése, hogy az általuk eszményinek és idealizáltnak tekintett életút és életvitel a jelen keretek között ebben a térben már fenntarthatatlan. Az őslakos világ így, ha tetszik, már *felszámolta magát és vesztésre áll*, mégpedig úgy, hogy leszármazottait kimentette e vesztes állapotból. A gyerekek valójában a harc nyertesei, hiszen a centrumokban található társadalmi terekben boldogulnak. Helyüket pedig egy rendkívül sokszínű, a közös értékekben megállapodni egyelőre nem tudó, etnikailag homogénnek, azaz *cigánynak* mondott, valójában heterogén, sokféle kultúrával bíró csoport veszi át. A beregi utca társadalmi folyamatai így nem mások, mint egy perifériára

került világ kiútkereső kísérletei, melynek jövőjét egy sokkal tágabb társadalmi és politikai közeg határozhatja majd meg.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába, Második, javított kiadás* (szerk. Spéder Zsolt), Osiris, Budapest.
- Bali János (2005): Zárkerti gazdálkodás a 20. század második felében, *Ethnographia* 2005. 153-182.
- Thomas Hylland Eriksen (2008): Etnicitás és nacionalizmus – antropológiai perspektívák, Budapest-Pécs, Gondolat – PTE Kommunikáció – és Médiatudományi Tanszék.
- Barth, Fredrik (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében, *Regio* 1: 3-25.
- Bourdieu, Pierre (1978): A vallási mező kialakulása és struktúrája. in: Boudieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Budapest, Gondolat Kiadó
- Bourdieu, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. in: Angelusz Robert (szerk.) (2004): *A társadalmi rétegződés komponensei*, Budapest, Új Mandátum 156-177.
- Durst Judit (2008): „Bárók”, patrónusok versus „komák”. Eltérő fejlődési utak az aprófalvakban. In.: Váradi Monika Mária (szerk.) *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum, 232-267.
- Eriksen, Thomas-Hylland (2006): Kis helyek-nagy témák. Bevezetés a szociálandropológiába, Budapest, Gondolat Kiadó. 307-326.
- Feischmidt Margit (2008): Menedék és depó – szociográfiai esszé egy baranyai kisfaluról. In.: Váradi Monika Mária (szerk.) *Kistelepülések lépéskényszerben* Budapest, Új Mandátum, 102-132.
- Juhász Pál (1986): Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről *Medvetánc* 4: 5-19.
- Kovács Éva (2008): A közösségtanulmányoktól a lokális megismerésig, in: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet* Pécs, PTE-BTK/Néprajzi Múzeum, 7-21.
- Kovai Cecilia (2011): Egy hely a térképen, in: Szuverén, a liberális demokrácia oldalai, <http://www.szuveren.hu/tarsadalom/egy-hely-a-terkepen> (2011.11.09.).
- Márkus István (1973): Az utódparasztság arcképéhez, *Szociológia* 1.
- Small, Mario Luis (2009): How many cases do I need? On science and the logic of case selection in field-based research. *Ethnography*
- Sárkány Mihály (1983): A lakodalom funkciójának megváltozása falun *Ethnographia*, 279-285.
- Sárkány Mihály (2000): Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei, in: Sárkány Mihály: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*, Budapest, L'Harmattan, 56-71.

Szelényi Iván (1992). *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó

Virág Tünde (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle* 2006/1 60-76.
<http://www.mtapti.hu/mszt/20061/003.pdf> 2012. 2012.02.25.

Williams, Patrick (2000): A cigányok pünkösdistá mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések In: Prónai Csaba (szerk.) (2000): *Cigányok Európában I. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból*, Budapest, Új Mandátum,